

POLICEJNÍ AKADEMIE ČESKÉ REPUBLIKY V PRAZE

Fakulta bezpečnostně právní

Katedra společenských věd

Moralita klamu

Diplomová práce

Morality of Deception

Diploma thesis

VEDOUCÍ PRÁCE

PhDr. Petr Nesvadba, CSc.

AUTOR PRÁCE

Bc. Vojtěch FUČÍK

PRAHA

2024

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že předložená práce je mým původním autorským dílem, které jsem vypracoval samostatně. Veškerou literaturu a další zdroje, z nichž jsem čerpal, v práci řádně cituji a uvádím v seznamu použité literatury.

V Praze, dne

Bc. Vojtěch FUČÍK

Poděkování

Děkuji panu doktoru Petru Nesvadbovi za ochotné a vřelé vedení, za profesionální přístup a za nadšení, kterými mě motivoval. Děkuji své ženě Kristýně, jejíž laskavá podpora byla zcela zásadní, matce Haně za jazykovou korekturu, příteli Petru Šádkovi za podnětné připomínky a filozofické diskuse a celé rodině za skvělé sociální zázemí. Děkuji svým policejním nadřízeným, kteří vnímají důležitost vzdělání a vycházejí mi vstříc při mém studiu, a také všem ostatním, kteří projevíli zájem o tuto práci.

ANOTACE

Diplomová práce *Moralita klamu* je psychologicko-etickým dílem zaměřeným na mezilidskou komunikaci, konkrétně na problematiku klamání, lhaní a upřímnosti. V první části práce jsou definovány základní pojmy, jako je pravda, lež, klam a další související pojmy. Následuje rozbor případů lhaní z reálného života, z umění a z náboženství. Těžištěm práce jsou poslední dvě kapitoly o lhaní a upřímnosti z pohledu psychologie a etiky. Kapitola o psychologii přibližuje predispozice a motivaci ke lhaní, dopady lhaní na osobnost, pojmy svědomí a sebeklam a výhody upřímnosti. Kapitola o etice popisuje základní etické přístupy k problému, jmenovitě utilitarismus a deontologismus, s akcentem na filozofii Immanuela Kanta. V závěru práce je diskutováno, proč je správné zdržet se lhaní.

KLÍČOVÁ SLOVA

Pravda, lež, klam, tajemství, omyl, upřímnost, Kant

ANNOTATION

Diploma thesis *Morality of Deception* is a psychological-ethical work aimed at interpersonal communication, specifically problematics of deception, lying and honesty. In the first part, basic concepts such as truth, lie, deception and others are defined. An analysis of cases of lying from real life, art and from religion follows. The key part of the thesis are last two chapters about lying and honesty from the perspective of psychology and ethics. The chapter about psychology is focused on predispositions and motivation to lying, impacts of lying on personality, concepts of conscience and self-deception and advantages of honesty. The chapter about ethics describes basic ethical approaches to the problem, namely utilitarianism and deontologism, with an accent to philosophy of Immanuel Kant. In the conclusion reasons to refrain from lying are discussed.

KEYWORDS

Truth, lie, deception, secret, error, honesty, Kant

1 Obsah

2	Úvod.....	6
3	Pravda.....	10
4	Lež a klam.....	14
4.1	Složitě definice.....	16
5	Související pojmy	20
6	Kazuistika lži	28
6.1	Lhaní v umění a v náboženství	29
6.2	Situace vybízející ke lhaní	31
7	Psychologie lži	35
7.1	Motivace ke lhaní a k upřímnosti	37
7.2	Predispozice ke lhaní.....	39
7.2.1	Svědění	41
7.3	Dopady lhaní a upřímnosti	44
7.4	Lze oklamat sebe samotného? Lze sobě lhát?.....	47
7.5	Odhalování lži	48
8	Etika pravdy a lži.....	49
8.1	Teorie morality lhaní	51
8.1.1	Utilitarismus	52
8.1.2	Deontologismus.....	54
8.2	Milosrdné lži.....	60
8.3	Je morální klamat?.....	62
8.4	Je morální lhát?	63
8.5	Ani o Ježíškovi?.....	65
8.6	Je vždy správné říkat pravdu?	66
9	Závěr.....	67
10	Použitá literatura	71

2 Úvod

„Pamatuj, že na počínání každého závisí osud všech.“¹

Vážení čtenáři,

prvně si dovolím krátce pojednat o sousloví, které jsem použil v názvu této práce. *Klamem* mám na mysli jednání činěné protentokrát výhradně člověkem, jak už vyplývá z druhého použitého pojmu *moralita*. Moralitu jednání totiž můžeme zkoumat pouze u lidí, jakožto bytostí, které jsou schopné přemýšlet o dobru a zlu. Pojmem *moralita* nemám na mysli nic jiného, dovolíte-li mi tento fyzikální příměr, než veličinu, podobně jako jsou délka, objem či rychlost. Pokud změříme délku předmětu, můžeme říci, jestli je předmět dlouhý či krátký ve srovnání s ostatními předměty. Stejně tak lze porovnávat moralitu různých jednání, například klamání a kradení, a určovat, jestli jsou dobrá či špatná. Jestliže měříme rychlost předmětu, musíme nezbytně mít druhý předmět, vůči kterému se má měřený předmět pohybovat. Moralitu jednání, stejně jako rychlost předmětu, nelze měřit bez druhého bodu, kterým je v tomto případě člověk se svými morálními hodnotami. Název práce *Moralita klamu* nemá implikovat, že by snad klam byl morální, ale pouze to, že se pokusím zjistit a slovy popsat hodnotu zmíněné veličiny. Při tom budu zkoumat, zdali je tato hodnota konstantní, tedy v čase a podmínkách neměnná, a jestli náhodou není záporná, anebo neutrální.

Téma pravdy a lži mě zajímá již řadu let. Na jaře roku 2014 jsem ve svých jednadvaceti letech byl na vrcholu přesvědčení, že všechno, co se stane, je již předem určeno, neboť veškerý vývoj je pouze následkem předchozího stavu. Že svobodná vůle neexistuje², a proto kdykoliv mám pocit, že se rozhoduji, ve skutečnosti pouze poznávám své rozhodnutí, ke kterému jsem nevyhnutelně

¹ Srov. ALEXANDR VELIKÝ – dostupné z: <https://www.azquotes.com/quote/116039?ref=fate> [cit. 2023-12-26]

² Viz KOHÁK, Erazim. *Svoboda, svědomí, soužití*. Praha: Sociologické nakladatelství. 2002. ISBN: 80-86429-35-0. s. 85-90

dospěl. Zároveň jsem věřil, že osud či Bůh je dobrý a přeje si, abych byl šťastný. Uvědomění vlastní nesvobody a víra ve vládnoucí dobro tehdy převrátily mé prožívání světa vzhůru nohama. Ze dne na den jsem se stal jiným člověkem s přímo vyměněnou osobností a užíval jsem si kontakt s ostatními lidmi ve svém „novém hávu“. Cítil jsem, že má změna je zapříčiněna mým rozhodnutím být absolutně upřímný v komunikaci a varovat se lži, ba i staré lži uvádět na pravou míru. Upřímně jsem lidem říkal to, co jsem se jim předtím bál říct nebo o čem jsem jim dříve lhal. Cítil jsem silnou úlevu a radost a věřil jsem, že jakkoli nepříjemné pravdivé sdělení může všeobecně venkonce jediné prospět.

Změna osobnosti, kterou jsem onehdy v roce 2014 zažil, byla pro mě téměř hmatatelná, a domníval jsem se, že jsem dosáhl konečného vrcholu poznání podstaty všeho bytí. Přesto má životní filozofie naštěstí v následujících letech došla postupných změn. Dnes již věřím, že disponuji skutečnou vůlí. Jejím prostřednictvím se podílím na vlastním štěstí i na štěstí ostatních. Záleží tak na mé vůli, jestli se po každém mém rozhodnutí svět stane lepším, nebo horším místem. Učím se být opatrnější v upřímnosti, neboť zkušenost mě naučila, že kromě pravdy a lži existuje také mlčení a takt. Mé pojetí pravdy se tak posunulo od extrému blíže k tomu, co je dnes považováno za normální. Žel, považuji se však stále za výjimku, neboť existuje příliš málo lidí, kteří by sdíleli můj odmítavý postoj k sebemenšímu lhaní za jakýchkoliv okolností a s jakýmkoliv úmyslem. Uchyluji se tak ke zkoumání literárních pramenů z dob dávných i současných a s úlevou zjišťuji, že mé myšlenky místy nachází jistou oporu.

Nejen při své práci policisty se často dostávám do morálních konfliktů, ve kterých se má zdrženlivost vůči lhaní jeví ostatním jako pošetilost. Byť jsou to konflikty psychicky náročné, jsem za podobné zkoušky rád, protože vím, že upevňují můj charakter a zjevují mi další podoby pravdy. Jsem si vědom, že lhaní je nedílnou součástí téměř všech lidských činností, avšak jsem přesvědčen, že sebemenší lež

má negativní dopad na důvěru a štěstí společnosti. A naopak vím, že každý projev lásky a dobrý čin je po zásluze odměněn.

Jsem velice vděčný za to, že jsem byl přiveden k psaní této diplomové práce, neboť ji vnímám jako prostředek k formulování zkušeností, které chci sdílet s ostatními, ale i podrobit hlubším úvahám. Jako téma své diplomové práce jsem si zvolil moralitu klamu, protože jsem přesvědčen, že lhát je vždy špatné, a protože bych rád odhalil možnosti, jak sobě a společnosti od lži pomoci. Mým cílem je v mezích standardů kvalifikační práce, objektivně a s kritickým využitím literárních pramenů poukázat na problém, který je velmi palčivý. Lež a klam jsou významnou součástí lidské komunikace, a proto chci podnítit či podpořit zamýšlení ostatních nad tím, zdali jsou součástí žádoucí a jaké jsou jejich příčiny a následky. Pro takové zamýšlení je stěžejní definovat některé základní pojmy, jako jsou například pravda, lež, klam, omyl a tajemství. Pokládám si otázky, zdali je možné zkoumat lhaní u ostatních lidí, nebo pouze u sebe samotného. Lze vůbec někdy s jistotou poznat, že někdo jiný lže? Čím jsme ke lhaní motivováni, v jakých situacích nejčastěji lžeme? Je možné zalhat omylem? Jaký je vztah mezi lží a žertem? Existuje univerzální pravidlo, kterým je dobré se za všech okolností řídit? A mnoho dalších otázek.

Jestliže jsem pevně přesvědčen o tom, že lhaní za žádných okolností není správné, proč jsem si za téma práce nezvolil spíše *Amoralitu klamu*? Protože má-li být mé přesvědčení o *amoralitě klamu* obhajitelné, musím se nutně zabývat i argumenty, které v minulosti byly položeny na podporu lhaní lidmi, jež mají žebříček hodnot poskládaný jinak než já. Rád bych přispěl do této dlouho trvající etické diskuse svým jednoduchým pohledem na věc.

Přeji Vám příjemné čtení.

Pravda

*Jako střelka kompasu
a plachta napnutá je
když pluji k Lásky útesu
lží bouři unikaje.*

*Vězte, námořníci milí
útes ten své místo má
v záchranu kde víra sílí
kde nikdo z nás neskoná.*

*Tam příkrá, ostrá není skála
jen pozvolný, měkký břeh
připluj jako jeden z mála
vystup na obranu všech!*

*Nezoufej, kdo mapu nemáš
každá bouře ustane
dbej ať Pravdy cestu hledáš
kamkoli Tě zavane.*

3 Pravda

„Všechno, co slyšíme, je názor, nikoli fakt. Všechno, co vidíme, je perspektiva, nikoli pravda.“³

Pravda je veliký filozofický problém. Porozumět významu tohoto slova přitom není tak složité. Pokud se nás někdo zeptá, co je opakem pravdy, zpravidla nás jako první napadne lež. Málokdo už domyslí, že opakem pravdy je též omyl. To poukazuje na dvojí charakter slova pravda. Pravda je jednoznačně pozitivní slovo a má dva významy – přesnost a upřímnost. Přesnost je poznáním pravdy a upřímnost jejím sdělováním.⁴

Pravda v komunikačním smyslu (upřímnost) znamená soulad mezi vlastním sdělením a vlastním poznáním, nebo také mezi jednáním a smýšlením.⁵ Kdo je upřímný, snaží se komunikací ve svém protějšku vytvořit stejné přesvědčení, jaké má on sám.

Oproti tomu objektivní pravda (přesnost) bývá klasicky považována za cíl a předmět našeho poznání, za dokonalé poznání. Za stav mysli, který je v souladu se skutečným stavem věcí⁶ a který je prostý omylu. Filozofie odnepaměti bádá, zdali takový stav mysli vůbec lze nabýt, případně o čem je možné čistou pravdu zjistit. To, čemu říkáme objektivní pravda, existuje nezávisle na lidstvu a na jeho vnímání a vyjadřování. Svět sám je objektivní pravda, Bůh je pravda. Lidský jazyk nemůže postihnout celou objektivní pravdu už jen proto, že je sám jejím pouhým

³ Srov. AURELIUS, Marcus – dostupné z: <https://www.azquotes.com/quote/13029?ref=truth> [cit. 2023-12-25]

⁴ Srov. WILLIAMS, Bernard. *Truth and Truthfulness*. ISBN: 9780691117911. Dostupné z: <https://press.princeton.edu/books/paperback/9780691117911/truth-and-truthfulness> [cit. 2024-03-01] přehled knihy

⁵ BRUGGER, Walter. *Filozofický slovník*. Praha: Naše vojsko. 1994. ISBN: 80-206-0409-X. s. 328

⁶ OLŠOVSKÝ, Jiří. *Slovník filozofických pojmů současnosti*. Praha: Vyšehrad. 2018. ISBN 978-80-7601-001-7. s. 311, BRUGGER, Walter. *Filozofický slovník*. Praha: Naše vojsko. 1994. ISBN: 80-206-0409-X. s. 326, NEFF, Vladimír. *Filozofický slovník pro samouky neboli Antigorgias*. Praha: Mladá fronta / Kdo je kdo. 1993. ISBN: 80-204-0383-3. s. 293

fragmentem. „Nakonec je pravda nevyjádřitelná, lze ji však nazřít.”⁷ „K pravdě se lze prolamovat, zahlédnout ji v hloubce existence; není nikdy něčím jednoznačně uchopitelným v totalitě vědění. Pravdu lze neustále hledat, být k ní ve svém bytí otevřen. Důstojností člověka je právě hledání pravdy, snaha o její zahlédnutí.”⁸ „Veritas est adaequatio rei et intellectus”⁹ neboli „Pravda je shoda faktu a poznání”.

Pro nás je stěžejní první uvedený význam slova pravda, jímž je upřímnost. Ze subjektivního komunikačního hlediska je pravda (upřímnost) opakem lži, informace sdělená v úmyslu sdělujícího předat přijímajícímu věrný obraz svého vlastního stavu mysli a vyvarovat se klamání. I přes tento úmysl bude sdělovaná informace vždy jiná než ta přijímaná, neboť veškerá sdělení, včetně tak jednoznačných pojmů jako například „žlutá”, „tři” nebo „ano”, vzbuzují v různých lidech sebeméně odlišné představy. Vezměme si slovo žlutá. Je to blíže nedefinovatelné slovo, které chápeme díky tomu, že tuto barvu vidáme odmala a zároveň slycháme, že se jedná právě o žlutou. Naše zkušenost se přitom v detailech (odstínech, evokovaných pocitech) nevyhnutelně liší od zkušenosti, kterou s tímto pojmem má spojenou kterýkoliv jiný člověk, neřkuli rozený slepec.¹⁰

Navzdory tomu však má smysl se o upřímné a přesné sdělení informace pokoušet, a naopak se varovat úmyslu uvést přijímajícího v omyl, protože taková snaha vede k lepší komunikaci a k lepšímu lidskému soužití, nežli je tomu v případě skeptické rezignace na pravdu. Naprosto stejně se to má s tzv. objektivní pravdou. Ačkoli není možné ji poznat, je dobré se o její poznání neúnavně snažit.

Pro přiblížení dvojího pojetí významu slova pravda si představme následující situaci neúplné pravdy. Syn snědl dvě jablka. Matka se ho zeptá, kolik snědl jablek. Syn odpoví, že snědl jedno. Z čistě logického, objektivního hlediska syn mluví pravdu

⁷ OLŠOVSKÝ, Jiří. *Slovník filozofických pojmů současnosti*. Praha: Vyšehrad. 2018. ISBN 978-80-7601-001-7. s. 310

⁸ Tamtéž s. 312

⁹ Srov. AKVINSKÝ, Tomáš. *Correspondence theory of truth*. Dostupné z: https://en.wikipedia.org/wiki/Correspondence_theory_of_truth [cit. 2023-11-28]

¹⁰ THOMPSON, Mel. *Přehled etiky*. Praha: Portál. 2004. ISBN: 80-7178-806-6. s. 47

(být ne úplnou), neboť on skutečně snědl jedno jablko, právě tak, jako snědl dvě. Kdyby však řekl, že snědl tři jablka, pak už objektivně pravdu nemluví. Ze subjektivního, morálního hlediska však mluví pravdu (je upřímný) jen a pouze tehdy, když řekne, že snědl jablka dvě. Syn si je totiž vědom, že matčina zamýšlená, ač nevyřčená otázka zní „kolik jsi celkem snědl jablek“, a že matka si na základě jeho odpovědi udělá představu o celkovém počtu snědených jablek. Na tomto banálním příkladu je vidět, že pro lhaní je zásadní úmysl uvést někoho v omyl, nikoli nedostatek objektivní pravdivosti sdělené informace. A naopak, že pro pravdu (upřímnost) je konstitutivní úmysl nikoho neoklamat. Slovní spojení „říkat pravdu“ znamená být ve svém projevu upřímný.

Jak je to se souslovím „mít pravdu“? Co znamená, když si František o Marii pomyslí, že „má pravdu“? Znamená to, že František se ztotožňuje s Mariiným názorem, tedy že její výrok považuje za vyjádření svého vlastního přesvědčení. Pakliže v řeči užíváme spojení „mít pravdu“, vždy hovoříme o pravdě ve smyslu přesnosti poznání. Tak je tomu i v korespondenční teorii pravdy. Deflacionistická teorie pak pravdu považuje za slovo bez metafyzického významu a namítá, že slovo pravda je v našich tvrzeních nadbytečným výrazem.¹¹ „Stojí za zmínku, že věta ‚cítím vůni fialek‘ má stejný obsah jako věta ‚je pravda, že cítím vůni fialek‘. A tak to vypadá, že nic není přidáno myšlence tím, že jí přisoudím vlastnost pravdy.“¹² Souhlasím s autorem, že výrok o pravdivosti vlastní myšlenky nečiní mou myšlenku o nic pravdivější (přesnější). Domnívám se však, že určitý rozdíl ve významu uvedených dvou vět existuje. Druhé tvrzení totiž naznačuje, že jeho autor buď změnil názor, nebo si to, co tvrdí, právě uvědomil. V každém případě touto odpovědí autor reaguje na prohlášení či otázku někoho jiného. Ramsey tvrdí¹³, že „ve výroku ‚je pravda, že César byl zavražděn‘ predikát ‚je pravda‘ patrně nevykonává žádnou práci. ‚Je

¹¹ MYNAŘÍKOVÁ, Lenka. *Psychologie lži*. Praha: Grada, 2015. ISBN 9788024754727. s. 26

¹² Srov. *Deflationary theory of truth*. Dostupné z:

https://en.m.wikipedia.org/wiki/deflationary_theory_of_truth [cit. 2024-03-09] – původní zdroj FREGE, G., 1918. „Thought“, in *his Logical Investigations*. Oxford: Blackwell. 1977

¹³ Tamtéž

pravda, že César byl zavražděn' prostě znamená ,César byl zavražděn' a ,je nepravda, že César byl zavražděn' prostě znamená ,César nebyl zavražděn'. V obou příkladech je očividně pojem pravda chápán jako objektivní či přesná. Jako vztah mezi tvrzením a faktem.

I Strawson chápe pravdu jako objektivní, avšak na rozdíl od předchozích dvou autorů chápe, že užití slova „pravda“ ve větě má svůj smysl: *"Říci, že tvrzení je pravdivé, neznamena tvrdit něco o tvrzení, ale spíše provést akt souhlasu, přijetí nebo podpoření tvrzení. Když někdo řekne ,Je pravda, že prší', tak netvrdí nic víc než že ,Prší.' Funkce (tvrzení) ,Je pravda, že...' je souhlasit, přijmout nebo podpořit tvrzení, že ,Prší.'"*¹⁴

Existují mnohé další přístupy k povaze a významu pravdy, avšak pro zkoumání morality klamu je dosavadní výčet více než postačující.

¹⁴ Srov. *Truth*. Dostupné z: https://en.wikipedia.org/wiki/Truth#Major_theories [cit. 2023-12-25] - původní zdroj EZORSKY, Gertrude. *Encyclopedia of Philosophy*, Vol. 6: Performative Theory of Truth, p. 88. Macmillan. 1969

4 Lež a klam

„Lhaní je, téměř podle definice, odmítnutí spolupracovat s ostatními. Kondenzuje nedostatek důvěry a důvěryhodnosti do jediného činu. Je to jak selhání pochopení, tak neochota být pochopen. Lhát znamená couvat ze vztahu.”¹⁵

Pakliže chceme naplnit cíl této práce a zkoumat, zdali je klamání a lhaní morální, musíme nejdříve perfektně pochopit, co klamání a lhaní znamená.

Lhát znamená pokoušet se klamat.

Klamat znamená uvádět v omyl.

Klamat je možné i nevědomě a může tak činit kdokoliv a cokoliv – i bytosti bez schopnosti myslet. Můžeme být oklamáni optickým klamem způsobeným fyzikálními jevy, jako je tetelení horkého vzduchu, nebo jinými případy šálení zraku. Jistě však nelze hovořit o tom, že by se naše oči úmyslně pokoušely nás oklamat, tedy že by lhaly.¹⁶ Lhaní jakožto etický problém se tak jeví být výsadou živočichů. Existují názory, že lhát může jedině člověk, nikoliv zvíře¹⁷, ale též opačné názory¹⁸. My lidé jsme obdařeni vůlí. To z nás dělá tvory, kteří se mohou snažit konat dobro a uvažovat o něm. Bádání, jestli jsou vůlí a možností lhát a konat dobro nadány i jiné bytosti nežli lidé, ponechám stranou této práce. Spokojím se s etikou, jakožto zkoumáním morálky člověka.

¹⁵ Srov. HARRIS, Sam – dostupné z: <https://www.azquotes.com/quote/458215?ref=lying> [cit. 2023-12-27]

¹⁶ Srov. BOK, Sissela. *Lying: Moral choice in public and private life*. New York: Vintage books, 1999. ISBN 0375705287. s. 8

¹⁷ MYNAŘÍKOVÁ, Lenka. *Psychologie lži*. Praha: Grada, 2015. ISBN 9788024754727. s. 13; THOMPSON, Mel. *Přehled etiky*. Praha: Portál. 2004. ISBN: 80-7178-806-6. s. 28

Srov. LEWIS, Michael. “*The Origins of Lying and Deception in Everyday Life*.” *American Scientist*, vol. 103, no. 2, 2015, pp. 128–135. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/43707795> [cit. 2024-03-07]

¹⁸ MYNAŘÍKOVÁ, Lenka. *Psychologie lži*. Praha: Grada, 2015. ISBN 9788024754727. s. 13; MILLIGAN, Tony. *Pravda v době populismu*. Praha: Filosofia. 2019. ISBN: 978-80-7007-588-3. s. 29. *Lžeme všichni*. 100+1 ZZ, roč. 37, č. 9 (2000), s. 2-4

Pakliže někoho klameme a neuvědomujeme si to, nejedná se o lhaní. Ale ve chvíli, kdy si své klamání uvědomíme a pokračujeme v něm, pak kromě klamání začínáme i lhát.¹⁹ Jako příklad si lze představit situaci, kdy se někoho snažíme přesvědčit, že Země je placatá. Dokud tomuto názoru sami věříme, tak úspěšným přesvědčováním druhého pouze klameme. Avšak v okamžiku, kdy se dozvíme a uvěříme, že Země není placatá, ale je kulatá, tak každé naše další přesvědčování ostatních lidí o tom, že Země je placatá, je kromě klamání také lhaním. Záměrně používám slovo „přesvědčování“ namísto „říkání“, neboť říkat vědomě mylnou informaci o placatosti Země lze i například s úmyslem pobavit či pobouřit a bez úmyslu klamat, tedy jako žert, recesi či pohádku. Skutečně však takovým formám sdělení chybí úmysl klamat? Pokusím se to zjistit později.

Abychom dokázali určit, zdali je sdělení lživé, stačí nám znát úmysl, s jakým bylo toto sdělení učiněno. Paradoxně tak je lží objektivně pravdivé sdělení „Země je kulatá“, pokud sdělující osoba o tom sama není přesvědčena, ale snaží se o tom přesvědčit někoho jiného. Z objektivního hlediska takové sdělení je pravdou (pokud nenamítáme například, že Země ale není dokonalá koule) navzdory tomu, že je zároveň lží. Tím se potvrzuje východisko z předchozí kapitoly, že totiž pravda nemusí být opakem lži. Může být i opakem omylu.

Slovo „pravda“ nemá stejné lingvistické vlastnosti jako slovo „lež“ či „klam“. Z podstatného jména „pravda“ nemůžeme, na rozdíl od slov „lež“ a „klam“, vytvořit sloveso. Můžeme říci „lhát“ a „klamat“, ale „pravdit“ neznáme. Problém zřejmě spočívá v onom dvojím pojetí slova pravda. Zatímco klam a lež jsou jednoznačná slova, slovo pravda (zde opět odkazuji na předchozí kapitolu), může být chápáno buď jako upřímnost (soulad mezi přesvědčením a sdělením), nebo jako přesnost (soulad mezi přesvědčením a skutečností).

¹⁹ VYBÍRAL, Zbyněk. *Lži, polopravdy a pravda v lidské komunikaci*. Vyd. 2. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-429-8. s. 21

Další problém dvojího pojetí slova pravda tkví v tom, že lháři jsou schopni svou lež hájit argumentem, že přece ale řekli pravdu (myšleno přesnou, objektivně pravdivou informaci). Raději však nemluví o tom, že se pokusili svou „pravdou“ někoho klamat. Pro konkrétní představu si vypůjčím sv. Augustinem vymyšlený extrémní příklad lupiče, který je spolčený s dalšími lupiči číhajícími opodál u cesty.

Tento lupič potká poutníka, o kterém ví, že je chorobně nedůvěřivý, pročež mu řekne objektivně pravdivou informaci, že u cesty se nacházejí lupiči a že jej přepadnou, pokud se touto cestou vydá. Jak lupič správně předpokládal, poutník mu nevěří a místo ostatních cest zvolí tu, před kterou jej lupič varoval, domnívaje se, že se ve skutečnosti jedná o bezpečnou cestu.

Kdyby bylo lhaní definováno jako pronesení vědomě nepravdivé informace s úmyslem oklamat (což je nejčastější definicí), pak by uvedený lupič nelhal, neboť s úmyslem oklamat sdělil informaci *objektivně pravdivou*.²⁰ Pro lež v mém pojetí však je konstitutivní jediný znak, a tím je pokus o klam.

Lhaní probíhá nejen slovy, ale i činy.²¹ Lhát je možné gesty, pohledy i mlčením.

4.1 Složitě definice

Jen pro srovnání a pro úplnost v této kapitole uvedu několik definic lhaní vytvořených různými autory, z nichž s žádnou jsem se nemohl spokojit pro jejich nepřesnost i složitost²². Většinu definic si vypůjčím od Lenky Mynaříkové, jejíž výběr je zajímavým exkurzem do filozofických snah ostatních autorů a umožnil mi přesné vystižení pojmu lhaní.

²⁰ TOMEČEK, Marek. *Je lež vždycky špatná?* dostupné z: <https://doi.org/10.26806/fd.v2i2.9> [cit. 2024-03-02]

²¹ „*Podstata lhaní spočívá v klamu, nikoliv ve slovech.*“ – srov. RUSKIN, John – dostupné z: <https://www.azquotes.com/quote/254794?ref=lying> [cit. 2023-12-27]

²² Srov. CARSON, Thomas L. „*The Definition of Lying.*“ *Noûs*, vol. 40, no. 2, 2006, pp. 284–306. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/3506133> [cit. 2024-03-07]

Aurelius Augustinus (sv. Augustin) věnoval studiu lhaní mnoho energie, jak je patrné z obsáhlosti jeho spisů *De Mendacio* a *Contra Mendacium* (*O lži a Proti Lži*). Položil si zásadní otázku. „*Ale mohlo by být velice krásnou otázkou, zdali beze vší vůle klamat je lhaní zcela nepřítomno.*”²³ V této otázce je naznačena sama podstata lhaní, avšak sv. Augustin patrně v tak jednoduché definici odmítal vidět řešení.

Složitá řešení si oblíbili mnozí autoři. Podle tzv. standardního kritéria²⁴ „*osoba A lže, pokud ji osoba B žádá, aby jí řekla, že tvrzení T je pravdivé ve vztahu k realitě R, a pokud:*

1. *tvrzení T je chybné;*
2. *osoba B neví, zda je T správné nebo chybné;*
3. *osoba A ví, že T je chybné;*
4. *A ví, že B neví, zda T je správné nebo chybné;*
5. *A ví, co je pravdou ve vztahu k realitě R, totiž že alternativní tvrzení Q je pravdivé;*
6. *A má záměr oklamat B již před samotným vyslovením T;*
7. *A vysloví T.*”

Co k tomu říci? Přehledné to není.

„*Lžeme tehdy, když sdělujeme druhé osobě něco, o čem víme, že to není pravda.*”²⁵

To by byla naprosto přesná definice, kdyby jemně nenaznačovala, že lhát lze pouze verbálně. I když ale připustíme, že sdělovat lze i činem, definice stále postrádá složku vůle klamat, neboť podle ní by bylo lhaním i to, že druhé osobě vyprávíme pohádku.

„*Lhát druhému znamená sdělovat tvrzení, o němž jsme přesvědčeni, že je klamné, se záměrem, aby toto tvrzení druhá osoba považovala za pravdivé, nebo se*

²³ Srov. AUGUSTINE. *On Lying*. Buffalo, NY: Christian Literature Publishing Co. 1887. Dostupné z: <https://www.logicmuseum.com/authors/augustine/demendacio/demendacio.htm> [cit. 2024-03-07]

²⁴ MYNAŘÍKOVÁ, Lenka. *Psychologie lži*. Praha: Grada, 2015. ISBN 9788024754727. s. 14 – BUZAR, JALŠENJAK, KRKAČ et al., 2010. s. 34

²⁵ Tamtéž. s. 15

*záměrem, aby druhá osoba uvěřila, že my, jako sdělovatel, tomuto tvrzení věříme, nebo s oběma těmito záměry.*²⁶ Na této definici je krásné, že zahrnuje lhaní s cílem přesvědčit nikoli pouze o objektivním faktu, ale též o lhářově přesvědčení o objektivním faktu.

Nejpřiléhavější definicí se jeví být definice lži od Alderta Vrije. *„Úspěšný či neúspěšný záměrný akt, jehož cílem je v někom bez předchozího varování vzbudit přesvědčení, které my sami považujeme za nepravdivé.”*²⁷ Je to velmi přesná definice, ač zbytečně dlouhá. Pokud někoho předem varujeme, že jej máme v úmyslu klamat, vzdáváme se tím tohoto svého záměru. Nemá tedy smysl tuto podmínku do definice zahrnovat. Oceňuji zdůraznění, že se může jednat o úspěšný i neúspěšný akt, ačkoliv taková podmínka okruh aktů nikterak nespecifikuje, nýbrž jej nechává stejně širokým.

Pokud bychom lhaní definovali pomocí podmínky objektivní nepravdivosti sdělení (rozporu skutečnosti se sdělením), potom by nebylo lhaním, když jedna osoba sdělí druhé objektivní pravdu s cílem oklamat ji. Vzpomeňme výše uvedený příklad poutníka a lupiče. Podobným příkladem je následující: Jan a Marie spolu randí a Valentýn je její bývalý přítel. Jednoho večera se Jan zeptá Marie „Viděla jsi se tento týden s Valentýnem?” a Marie odpoví „Valentýn má poslední dva týdny mononukleózu”. Valentýn doopravdy měl poslední dva týdny mononukleózu, přesto však s ním Marie předchozí večer měla schůzku. Marie by při tomto pojetí lhaní (s podmínkou nepřesnosti sdělení) nelhala (vždyť řekla objektivní pravdu), navzdory tomu, že se pokoušela Jana oklamat.

Dalším zvláštním případem je žebrák, který se snaží vzbudit lítost slovy „Všechny moje děti potřebují lékařskou pomoc”, a přitom žádné děti nemá. Jeho výrok sice logicky není nepravdivý, ale pokus oklamat je přítomen. Žebrák se zjevně snaží vyvolat v kolemjdoucích klamný dojem, že má nějaké děti. Lže, i když podmínka

²⁶ Tamtéž. s. 16 – KUPFER, Joseph, 1982, s. 104

²⁷ Tamtéž. s. 16 – VRIJ, Aldert, 2007

objektivní nepravdivosti sdělení není splněna. Tato podmínka je zjevně nadbytečná.
Postačuje podmínka neupřímnosti.

5 Související pojmy

„Špatná terminologie je nepřitelem dobrého myšlení.“²⁸

Po prvně vymezených stěžejních pojmech nyní definuji ty, bez kterých bych se v hlavní části práce také neobešel, neboť s problémem morality klamu úzce souvisí. Využiji logickou deskriptivní metodu, místy si pomohu definicemi a postřehy ostatních autorů.

- **Komunikace**

„Způsob, jakým komunikujeme s ostatními a se sebou, v samé podstatě určuje kvalitu našich životů.“²⁹

Komunikace je pole, na kterém upřímnost svádí boj se lží, a zároveň cestou vedoucí k poznání pravdy. Je to proces předávání informací mezi subjekty, kterými zdaleka nemusí být pouze lidé³⁰. Komunikují spolu také zvířata mezi sebou, rostliny mezi sebou, ale i rostliny se zvířaty. Verbální komunikací rozumíme používání psaných či mluvených slovních výrazů nebo znakovou řeč. Neverbální komunikace je pak užívání mimoslovních prostředků, jakými jsou pohledy, gesta, dotyky, pohyby těla, vzdálenost, mimika, hlasitost, tón, plynulost řeči a další.³¹ Veškerá tato komunikace může být vědomá či nevědomá a může sloužit i ke klamání či lhaní. Primárně však slouží k upřímnému předávání informací, a jako taková je prostředkem k poznávání objektivní pravdy.

²⁸ Srov. BUFFETT, Warren – dostupné z: <https://www.azquotes.com/quote/811246?ref=terminology> [cit. 2023-12-26]

²⁹ Srov. ROBBINS, Tony – dostupné z: <https://www.azquotes.com/quote/246784> [cit. 2024-02-15]

³⁰ HARTL, Pavel, Helena HARTLOVÁ. *Velký psychologický slovník*. Praha: Portál. 2010. ISBN: 978-80-7367-686-5. s. 258

³¹ VÝROST, Jozef, a kol. *Sociální psychologie*. Praha: Grada. 2019. ISBN: 978-80-247-5775-9. s. 168

- **Omyl**

„Historie lidských názorů je sotva něčím více nežli historií lidských omylů.“³²

Všichni žijeme ve více či méně rozsáhlém omylu. Veškerá naše zkušenost a představa o světě nevychází z toho, jaký svět opravdu je, ale pouze z toho, jak jej vnímáme³³ svými jedinečnými smyslovými orgány. Omyl je stav poznání, který je v rozporu se skutečným stavem věcí. V omyl můžeme být uvedeni jedinečně vlivem klamu. Vedle omylu existují další stavy mysli, které nejsou v souladu s objektivní pravdou (dokonalým poznáním), a to nevědomost, nedbalost či nezájem (lhostejnost). Omyl je nežádoucí, ač nevyhnutelný stav mysli. Omyl ostatních lidí je tím, oč usiluje lhář.

Nietzsche prohlásil „není to pochybnost, nýbrž jistota, co nás uvádí v šílenství.“³⁴

- **Tajemství**

„Zatímco každé klamání vyžaduje tajemství, každé tajemství nemá záměr klamat.“³⁵

Latinský ekvivalent je *secretum* nebo také *arcanum*. *Secretum* znamená *schované* či *oddělené*. Je odvozeno od slova *secernere*, znamenající *přesít* či *oddělit sítem*.³⁶ Odtud pramení charakteristika tajemství: „je uchováváno úmyslně skryté, oddělené v mysli svého strážce jako vyžadující zatajování. Nesmí být s nikým sdíleno, nebo může být svěřeno pod podmínkou, že se nedostane dál; občas může být známé všem kromě jednoho či dvou, před kterými je drženo.“³⁷

³² Srov. VOLTAIRE – dostupné z: <https://www.azquotes.com/quote/1309910?ref=human-error> [cit. 2023-12-26]

³³ THOMPSON, Mel. *Přehled etiky*. Praha: Portál. 2004. ISBN: 80-7178-806-6. s. 107

³⁴ Srov. NIETZSCHE, Friedrich – dostupné z: <https://www.azquotes.com/quote/1333732> [cit. 2024-01-07]

³⁵ Srov. BOK, Sissela – dostupné z: <https://www.azquotes.com/quote/30886?ref=deception> [cit. 2023-12-26]

³⁶ Srov. BOK, Sissela. *Secrets: Concealment and Revelation*. Oxford: Oxford University Press. 1986. ISBN: 0-19-286072-0

³⁷ Tamtéž. s. 5

Tajemství je informace, kterou si přejeme udržet skrytou před vědomím alespoň jednoho člověka. Naopak pravda (v řečtině „alétheia“) může znamenat „neskrytost“. Dá se proto vyvozovat, že nejen lež a omyl, ale i tajemství může být vnímáno jako opak pravdy. Je spojeno s psychickým napětím. S obavou, že se utajovanou informací dozví konkrétní či nespécifikovaná osoba.

„Lži jsou součástí arzenálu používaného k ochraně a k napadání tajemství, a tajemství umožňuje lžím zůstat neodhalené a růst“, „v situacích morálního konfliktu, tajemství často koliduje se stěžejním požadavkem pro ospravedlnění volby: aby morální principy podporující ji byly schopné otevřeného sdělení a obhajoby.“³⁸

Je důležité si uvědomit, že každá lež je založena na tajemství. Tajemství je vždy to, co nás nutí lhát. Připomeňme si, že lhát znamená pokoušet se klamat neboli přimět jiného, aby věřil něčemu, čemu my sami nevěříme. Součástí lhaní je vždy snaha skrýt před někým vlastní poznání, a právě skrývání vlastního poznání je procesem zachovávání tajemství.

Existují však i tajemství, která ke svému zachování lhaní nevyžadují. Příkladem budiž telefonní číslo. Pokud se rozjařený mládenec v parku zeptá cizí mladé dámy na její telefonní číslo, ona mu nemusí lhát, aby své telefonní číslo udržela v tajnosti. Stačí, když jednoduše odmítne. Mládenec tím není oklamán. Ba naopak, už ví, že není její typ. I obyčejné ošacení je svého druhu zachováním tajemství. Tajemstvím je v tomto případě vzhled nahého těla. Podle Bible se jedná o první tajemství, které si člověk vytvořil. Ne náhodou vzniklo ihned poté, co člověk poprvé zhřešil.

Zdá se, že některá tajemství potřebují lhaní, aby byla zachována. Uvedu situaci, kdy syn chce jít do kina s kamarády a potřebuje rychle od matky peníze na vstupenku. Matka se ho zeptá, jestli má hotové domácí úkoly do školy. Syn se obává, že kdyby přiznal, že úkoly nesplnil, matka by mu peníze nedala. Odmítnout odpovědět matce

³⁸ Srov. tamtéž. s. XV-XVI

ve chvíli, kdy možné odpovědi jsou pouze ano a ne, se rovná přiznání, nikoliv udržení tajemství. A tak zbývá buď přijmout veškeré následky lhaní a vyrazit do kina, anebo se vzdát tajemství o nesplněných domácích úkolech i naděje na strávení večera s kamarády.

Tajemství je, na rozdíl od omylu, vyhnutelnou součástí vědomí každého člověka. Není možné svému okolí reprodukovat beze zbytku všechny své duševní pochody a myšlenky. Část našich myšlenek a pocitů vždy zůstane nesdělená, a tedy ostatním lidem skrytá a neznámá. To z nich však nedělá tajemství. Teprve tehdy, když si tyto myšlenky ponechat skryté *přejeme*, jedná se o tajemství.

- **Slib**

„Způsob, jak v očích všech proměnit svou železnou povinnost ve zlato, je toto: vždy splň víc, než jsi slíbil.“³⁹

Slib je specifickým druhem komunikace, při němž vytváříme ve druhé osobě představu o budoucích událostech a záležitích teprve na našem následném jednání bude-li slib splněn, anebo nikoliv. Nesplnění slibu má velmi podobný význam jako klamání, neboť nesplněním slibu, učiněného vůči druhé osobě, uvádíme tuto osobu v omyl. Osoba na základě našeho slibu očekávala, že se něco stane, ale to se nakonec nestalo. Vyvarovat se uvedení osoby v omyl nesplněním slibu je možné tím, že osobu informujeme o nemožnosti splnění slibu. Slibování má na psychiku člověka podobný efekt jako lhaní. Když vyslovíme slib, musíme si jej pamatovat, stejně jako lež. Lež si musíme pamatovat, dokud se k ní nepřiznáme; slib, dokud jej nesplníme.

³⁹ Srov. NIETZSCHE, Friedrich – dostupné z:
<https://www.azquotes.com/quote/1250347?ref=promise> [cit. 2024-03-03]

- **Důvěra**

„Kdo lže pro tebe, bude lhát proti tobě.“⁴⁰

Je to vztah mezi dvěma či více osobami, které spoléhají na to, že vzájemná komunikace je upřímná. Tento vztah se projevuje aktivně (vůlí osob navzájem si svěřovat potenciálně nebezpečné informace nebo jiné zbraně) a pasivně (tendenci osob považovat vzájemně sdělované informace za pravdivé). Budovat důvěru ve vztahu znamená cíleně a vytrvale se projevovat výše uvedenými dvěma způsoby. Důvěřovat můžeme nejen při komunikaci, ale také že nám někdo neublíží, že k nám bude spravedlivý nebo že bude hledět na naše zájmy. Jestliže však nedůvěřujeme, že k nám tato osoba bude upřímná v komunikaci, nemůžeme jí důvěřovat ani v jiných ohledech. *„Důvěra je atmosféra, ve které prospívá vše, na čem lidským bytostem záleží.“⁴¹* Klam i lež důvěru oslabují.

- **Důvěryhodnost**

„Jediné, co získáváme lží, je, že nám není uvěřeno, když mluvíme pravdu.“⁴²

Není to nic jiného než způsobilost osoby nebo informace být předmětem důvěry, být uvěřitelnou. Důvěryhodnost se, stejně jako důvěra, váže na zkušenost. Člověk se nejlépe stává důvěryhodným tak, že bezvýjimečně splňuje očekávání partnera v důvěrném vztahu, tedy že plní své sliby a sděluje informace, které se ukazují jako pravdivé. Naopak lhaním i excesivním klamáním se člověk stává nedůvěryhodným.

⁴⁰ Srov. LOCKE, John – dostupné z: <https://www.azquotes.com/quote/1308405> [cit. 2023-12-25]

⁴¹ Srov. BOK, Sissela. *Lying: Moral choice in public and private life*. New York: Vintage books, 1999. ISBN 0375705287. s. 31

⁴² Srov. ARISTOTLE – dostupné z: <https://www.azquotes.com/quote/827270> [cit. 2023-12-25]

- **Víra**

„Tomu, kdo má víru, není vysvětlování nutné. Tomu, kdo ji nemá, není vysvětlení možné.“⁴³

Podle psychologického slovníku se jedná o „*emočně podmíněné přesvědčení o existenci a pravdivosti určitého jevu, který jednoznačnými a jasnými důkazy nelze potvrdit ani vyvrátit; předmětem víry je nejčastěji to, co přesahuje možnosti lidského poznání.*“⁴⁴ Jedná se o stav mysli člověka, který je opakem obavy. Víra má velice tenkou hranici se slepotou. Věřit však neznamena ignorovat nebezpečí a vzdát se snahy o jeho odstranění, jako je tomu v případě slepoty. Pokud mám pocit, že je se světem něco v nepořádku, pak to nejefektivnější, co mohu udělat, je zlepšit sebe a věřit v šíření dobra. Je víra něco, co si můžeme vybrat, anebo je to něco, co je nám dáno?

„...podmínkou chápání pravdy je víra, přičemž věčné pravdy jsou vztaženy k lidské existenci, která je schopna dotýkat se věčnosti. Abychom dosáhli pravdu, musíme projít negativitou (zoufalstvím, úzkostí).“⁴⁵

„V ne-náboženské oblasti znamená víra považovat něco za pravdivé ve smyslu praktické jistoty (belief) nebo přijetí výpovědi bližního na jeho slovo... V dalším oslabení významu má slovo “věřit” v běžné řeči téměř stejný význam jako “myslet = mýnit”, ba dokonce “domnívat se”.“⁴⁶

⁴³ Srov. AQUINAS, Thomas – dostupné z: <https://www.azquotes.com/quote/9676?ref=faith> [cit. 2023-12-26]

⁴⁴ HARTL, Pavel, Helena HARTLOVÁ. *Velký psychologický slovník*. Praha: Portál. 2010. ISBN: 978-80-7367-686-5. s. 661

⁴⁵ OLŠOVSKÝ, Jiří. *Slovník filozofických pojmů současnosti*. Praha: Vyšehrad. 2018. ISBN 978-80-7601-001-7. s. 311

⁴⁶ BRUGGER, Walter. *Filozofický slovník*. Praha: Naše vojsko. 1994. ISBN: 80-206-0409-X. s. 477

Naše základní nastavení je lidem věřit⁴⁷, ale může se stát, že začneme zpochybňovat upřímnost ostatních, ať už paranoidně, anebo oprávněně (jako tomu bylo například ve filmu *The Truman Show* [1998]).

- **Pohádka**

V přeneseném významu se používá sousloví *vyprávět pohádky* jako synonymum ke slovu *lhát*, a *pohádkář* je synonymem pro *lháře*. Jedná se o rčení, o cynicky žertovný popis závadného jednání. Skutečný význam pohádky však spočívá jinde a se lhaním nemá nic společného.⁴⁸ Úmyslem vypravěče pohádky sice je sdělit informace, kterým sám nevěří, avšak nikoli s cílem přesvědčit o nich posluchače. Rozdíl mezi lhaním a vyprávěním pohádky tudíž spočívá v tom, že při vyprávění pohádky předpokládáme, že posluchač ví, že se jedná o pohádku, a že tudíž vyprávěním nebude uveden v omyl. Smyslem pohádky je potěšit posluchače a případně předat ponaučení. Takové ponaučení vychází z vypravěčova či autorova morálního přesvědčení, dává tedy vypravěči možnost předat svým posluchačům, zpravidla dětem, pohled na to, co je správné, a co špatné.

- **Žert**

„*Pro uvolnění myslí je nutné čas od času užít hravých činů a vtipů.*“⁴⁹

Žertovat znamená úmyslně vytvářet situaci, v níž osoba vnímající žert je dočasně zmatená a neví, co se odehrává v hlavě žertujícího. Žertující má úmysl zakončit žert tím, že nechá přijímající osobu si domyslet, jaký je skutečný stav myslí žertujícího. Pakliže toto zakončení chybí, nejedná se již o žert, ale o klam. Cílem žertu je

⁴⁷ Viz VYBÍRAL, Zbyněk. *Lži, polopravdy a pravda v lidské komunikaci*. Vyd. 2. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-429-8. s. 73

⁴⁸ VYBÍRAL, Zbyněk. *Lži, polopravdy a pravda v lidské komunikaci*. Vyd. 2. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-429-8. s. 47

⁴⁹ Srov. AKVINSKÝ, Tomáš – dostupné z: <https://www.azquotes.com/quote/9693?ref=jokes> [cit. 2023-12-26]

vytvořit pozitivní emoční výkyv a případně vyvolat smích, a to ať u žertující, nebo u pasivní osoby.

Žert může mít podobu:

- sdělení bez úmyslu klamat, při němž žertující předpokládá, že jeho protějšek si je vědom žertovné podstaty sdělení,
- sdělení, které má za cíl ponechat příjemce v nejistotě až do momentu, kdy sdělení pochopí, anebo
- zvláštního druhu klamu hraničícího se lží (tzv. pranku), kdy žertující osoba chce uvést svůj protějšek v omyl pouze dočasně, čímž vytváří komunikační dluh. Spoléhá se na to, že následně bude mít příležitost a vůli vyvést oklamaneho ze způsobeného omylu. Když potom chybí žertujícímu tato příležitost, jeho žert se stává trvalým klamem. Pokud však žertující má příležitost odstranit omyl oklamané osoby, ale chybí mu vůle splatit svůj komunikační dluh, jedná se navíc o lež.

Nevinným žertem je ten, při němž žertující osoba využívá tajemství (skrytou pointu vtípu) a nechává druhého, aby se tohoto tajemství sám dovтіpil. Je patrný rozdíl mezi tímto žertováním, při němž není nikdo uveden v omyl, a vtípcích na účet někoho, kdo nic netuší anebo je dokonce ponecháván v omylu. Krásným příkladem zhoubného žertování je pohádka o pastýři, který si opakovaně utahuje z vesničanů voláním o pomoc kvůli vlkovi, který mu loví ovečky. Vesničané marně vybíhají na louku. Když potom vlk skutečně přijde a pastýř znovu volá o pomoc, vesničané ztrativší důvěru k pastýři nepřijdou a ovečky zahynou. Pohádka nás ponaučila, že s důvěrou si není radno zahrávat. Kde je nedostatek důvěry, může často docházet ke komunikaci, při níž příjemce neví, zdali komunikující žertuje, anebo mluví upřímně.

6 Kazuistika lži

Příběhy o lžích známe všichni. Jsou to například nejstarší biblický příběh o hadovi, který lhal Evě v Ráji o jablku, nebo soudobá pohádka o Červené Karkulce, které lhal vlk o své vlastní totožnosti⁵⁰. Lhaní v podobných příbězích je považováno jednoznačně za zlé. V jednom případě vlk lhal z potřeby zahnat hlad a z lenosti ulovit Karkulku konvenčním způsobem, ve druhém případě had lhal patrně z čiré zlomyslnosti, aby vypudil člověka a Evu z Boží přízně.

Podívejme se naopak na kladně vnímané lhaní v kultovní vánoční pohádce Tři oříšky pro Popelku. Popelka zde lže hned dvakrát. Poprvé v situaci, kdy chlapec v kuchyni rozbije nádobí. Popelka se jme uklízet střepy a její právě příchozí macecha se zeptá, kdo rozbil nádobí. Popelka vezme vinu na sebe, zjevně chtíc ochránit slabšího. Málokdo by takové lhaní odsoudil jako špatné, spíše je považováno za tzv. altruistické⁵¹. Podruhé pak Popelka lže principi poté, co sama kuší sestřelí dravce z oblohy. Je oblečena v myslivecké kamizole a hovoří o sobě v mužském rodě, čímž úmyslně prince oklame. Důvod této lži již není tak zjevný. Na sebelepším díle lze nalézt chyby, a proto ani Popelčino lhaní nedělá ze Tři oříšků pro Popelku špatnou pohádku.

Přesuňme se z říše příběhů a pohádek do historie. Známe případy, kdy lidé trpěli za pravdu, jako třeba Jan Hus. Jeho učení o Bohu a církvi bylo církví považováno za kacířské, a tak byl vyzván, aby své učení odvolal. To odmítl udělat, protože byl upálen na hranici jako kacíř. Oklamal by Jan Hus někoho, kdyby při svém soudu v Kostnici na naléhání církve odvolal své učení? Mohl říct například „odvolávám své učení, protože je mi můj život cenný, ale nedokážu přestat věřit tomu, čemu věřím.“ Pravděpodobně by tím nezalhal. Jan Hus však měl na srdci více, než jen aby

⁵⁰ MYNAŘÍKOVÁ, Lenka. *Psychologie lži*. Praha: Grada, 2015. ISBN 9788024754727. s. 11

⁵¹ Tamtéž s. 20

nezalhal. Chtěl, podobně jako Jan Palach, být světlem pro celou společnost, nositelem Pravdy.

Možná nejznámějším případem lhaní z novodobých dějin USA je lhaní prezidenta Billa Clintona, o kterém bylo zjištěno, že měl nemanželský pohlavní styk s dvaadvacetiletou stážistkou Monicou Lewinskou. Veřejnost po prezidentovi požadovala, aby se k činu přiznal. On namísto toho před kamerami řekl, že s Monicou Lewinskou neměl sexuální styk, čímž měl na mysli, že nedošlo ke koitu (ve skutečnosti došlo nanejvýš k felaci). Veřejnost však prezidentovo veřejné prohlášení pochopila jako popření jakéhokoliv erotického styku, tedy jako lež. Až následný skandál a veřejná diskuse odhalily, že prezident svým pečlivě formulovaným prohlášením popíral pouze koitus.⁵² Lze však toto prezidentovo jednání skutečně odlišovat od lhaní? Jsem přesvědčen, že jestliže prezident svým výrokem chtěl oklamat veřejnost, tak jednoznačně lhal. A to i s ohledem na akurátnost, faktickou pravdivost, chcete-li slovníkovou přesnost jeho výroku.

6.1 Lhaní v umění a v náboženství

Lež je častým tématem v literatuře. William Shakespeare podroboval své literární postavy různým lžím, které, přestože nebyly vždy zlomyslné, zpravidla měly tragické následky.⁵³ Podobně tomu je ve Stendhalově románu *Červený a černý*, kde protagonista Julian Sorel pomocí lhaní stoupá po společenském žebříčku, nakonec jej však přece čeká zasloužený tvrdý pád.⁵⁴

⁵² SANDEL, Michael. *Spravedlnost: co je správné dělat*. Praha: Karolinum, 2015. ISBN: 978-80-246-3065-6. s. 146-147

⁵³ MYNAŘÍKOVÁ, Lenka. *Psychologie lži*. Praha: Grada, 2015. ISBN 9788024754727. s. 21

⁵⁴ VYBÍRAL, Zbyněk. *Lži, polopravdy a pravda v lidské komunikaci*. Vyd. 2. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-429-8. s. 48

Srov. ChatGPT. Dostupné z: www.chat.openai.com. Dotaz: „What role does a lie play in stendhals red and black” [cit. 2024-02-23]

Literatura je postavená na fantazii spisovatelů, kteří běžně předpokládají (vyjma případů, kdy svou knihu prezentují jako skutečný příběh), že čtenář si je této fiktivnosti vědom, a tudíž nelžou⁵⁵. Jinak to viděl například William Defoe, když tvrdil, že literatura fikce je druhem lhaní a literáti jsou mistři lži.⁵⁶ Není vyloučeno, že smyšlenými příběhy se nechají oklamat čtenáři, kteří z nějakého důvodu knihu považují za doslovný popis historické události. Domnívám se, že toto je mimo jiné případ některých náboženských fundamentalistů a jejich chápání svých tisíce let starých náboženských textů. Stejně tak si tyto texty mohou doslovně vykládat naopak ateisté nebo přívrženci jiného náboženství, kteří pak texty nepovažují za pravdivé, ale za lživé. Autorů takových textů se dnes již nikdo nezeptá na jejich skutečný význam a účel. Jsme odkázáni na vlastní kritické myšlení, na historii umění či na teologii.

Za lži, nebo naopak za svatou pravdu jsou považovány například příběhy obsažené v Novém zákoně, jako je početí Ježíše Krista pannou Marií nebo zmrtnýchvstání Ježíše Krista. Například Svědkové Jehovovi jsou známi tím, že biblické příběhy považují za doslovně pravdivé. Oproti tomu existuje mnoho lidí, kteří tyto příběhy považují za přinejmenším přehnané. S jakým úmyslem ale vznikla Bible? Jako příběhy lidové slovesnosti? Jako oslava Ježíše, která neměla nikoho oklamat? Kdo začal tyto příběhy vydávat za pravdivé, a kdo jim sám věřil? Bible přitom na vícero místech nabádá k pravdomluvnosti. „*Nelži o svém bližním.*” „*Nesmíte krást ani lhát ani podvádět bližního svého.*” „*V mém domě však nebude bydlet nikdo, kdo páchá lest. Nikdo, kdo mluví lži, mi nesmí na oči!*” „*Odhod' me tedy lež a každý říkejme jeden druhému pravdu – jsme přece údy téhož těla!*” „*Ať je tedy vaše slovo 'Ano'*

⁵⁵ Čtenáři jejich díly nejsou a ani nemají být oklamáni. Otázkou ale je, zdali čtenáři pozdějších generací anebo jiných kultur, bez znalosti historického, uměleckého či náboženského kontextu, nemohou literaturu fikce považovat za pravdivou.

⁵⁶ MYNÁŘÍKOVÁ, Lenka. *Psychologie lži*. Praha: Grada, 2015. ISBN 9788024754727. s. 21

ano a 'Ne' ne. Co je nad to, je od zlého." „Prolhané rty se Hospodinu hnusí, kdo žijí v pravdě, ti jej potěší.“⁵⁷ a další.

Islámské právo šaría zapovídá muslimům lhaní vždy, pokud se nejedná o lži ve válce, lži manželce či manželovi anebo lži s cílem usmířit lidi. Lhaní přitom Islám definuje poněkud ležerně, když chování podobné mentální rezervaci⁵⁸ a mlžení za lhaní nepovažuje. Kromě toho existuje tzv. Takíja, právo muslimů lhát nemuslimům, kteří nad nimi mají moc a ohrožují je.⁵⁹

6.2 Situace vybízející ke lhaní

„Lidé nikdy nelžou tolik jako po lovu, v průběhu války a před volbami.“⁶⁰

„Reklama je legalizovaná lež.“⁶¹

Každý člověk v životě přichází do situací, ve kterých je pokoušen, aby zalhal. V této kapitole příkladmo na některé takové poukážu.

Úřední styk, kterému se dnes takřka nelze vyhnout, je postaven na podepisování dokumentů. Podepsání dokumentu znamená svého druhu prohlášení podepisující osoby, že souhlasí s tím, co je v dokumentu uvedeno. Mnohdy však podepisujeme dokument, který jsme celý nečetli, anebo jsme mu nerozuměli, jen abychom splnili

⁵⁷ Bible: překlad 21. století. Praha: Biblion, 2009. ISBN 978-80-87282-00-7. s. 86. (Exodus 20:16), s. 134. (Leviticus 19:11), s. 727-728 (Žalm 101:7), s. 1480. (Efeským 4:25), s. 1260. (Matouš 5:37), s. 798. (Příslaví 12:22).

ChatGPT. Dostupné z: chat.openai.com zadáním dotazu „na kterých místech v bibli se zakazuje lhaní a klamání?“ [cit. 2024-02-21]

⁵⁸ Vyslovení pouhé části pravdy, vynechání podstatné části pravdy. Například žena podezřelá z nevěry přísahá, že nepodvedla svého manžela, a pouze ve své mysli k tomu dodá, že tak neučinila tento týden nebo v určitém domě. Tím se uchrání před manželovým hněvem a trestem a zároveň se domnívá, že v očích Božích se nedopustila hříchu – Srov. BOK, Sissela. *Lying: Moral choice in public and private life*. New York: Vintage books, 1999. ISBN 0375705287. s. 36

⁵⁹ IBRAHIM, Raymond. *Takíja – Pravda, lež a přetvářka v arabsko-islámské společnosti*. Pstruží: Lukáš Lhořan. 2022. ISBN: 978-80-88352-10-5. s. 23

⁶⁰ Srov. VON BISMARCK, Otto – dostupné z: <https://www.azquotes.com/quote/27572?ref=lying> [cit. 2023-12-27]

⁶¹ WELLS, H. G. - dostupné z: <https://www.azquotes.com/quote/311229?ref=lying> [cit. 2023-12-27]

svou povinnost nebo abychom uzavřeli smlouvu. Věříme při tom, že všechno, co autor mohl do dokumentu vložit, je v zásadě pro nás přijatelné. V horším případě jsme pak dokument četli a pochopili, a i když s ním nesouhlasíme, na nátlak autority jej podepisujeme. V dnešní době internetu je možná nejčastějším takovým aktem souhlas s obchodními podmínkami či se zásadami zpracování osobních údajů, ke kterému jsme nuceni pokaždé, když si chceme něco koupit online. Jsem přesvědčený o tom, že většina lidí tyto dokumenty ani neotevívá, natož aby si je celé pročítala, a přesto klikají na tlačítko „prohlašuji, že jsem si přečetl obchodní podmínky a zásady zpracování osobních údajů, a souhlasím s nimi“. Nelze se tomu divit, neboť kdyby člověk při každém nákupu na internetu četl tyto extrémně obsáhlé dokumenty, sotva by mu zbýval čas na důležitější činnosti. Podobné je to s prohlášením „bylo mi 18 let“ nebo s přijímáním souborů „cookies“⁶², jakožto podmínkami pro vstup na většinu internetových stránek.

Procesem, při kterém lhaní dnes běžně (naštěstí ale ne vždy) hraje svou významnou roli, je obchod. Prodávající ukazuje nabízené zboží v lepším světle, aby si jej chtělo koupit více zájemců a za vyšší cenu. Paul Ekman v tomto případě nepovažuje prodavače za lháře, neboť kupující prý ví, že v obchodě se klame. Podle Ekmana není lhaním ani sportovní blafování. Když se hráč pokeru snaží zmást protivníka tím, že se vítězoslavně usmívá ve chvíli, kdy cítí prohru, nebo když se roztrpčeně mračí s královskou postupkou v ruce, údajně nelže.⁶³ Ke stejným situacím dochází při hraní jakýchkoliv jiných karetních her, nebo při hraní šachu. U fyzických sportů pak dochází k matení soupeře nikoli mimikou, ale tělem. Ve fotbale hráč naznačí úhyb s míčem doprava, ale běží doleva a soupeře nechává za sebou. Vnímání takových jednání se odvíjí od definice lhaní, kterou vnímající pojme za svou. Vycházíme-li z definic uvedených v této práci, sportovní blafování nepochybně lhaním je, stejně jako výše uvedený případ obchodování.

⁶² Také patříte k těm, kteří už mistrně rychle ovládají způsob, jakým se „proklikat“ skrze cookies, s minimálními škodami pro vlastní soukromí?

⁶³ VYBÍRAL, Zbyněk. *Lži, polopravdy a pravda v lidské komunikaci*. Vyd. 2. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-429-8. s. 15

Já sám jsem kromě sportu i obchodu zažil mnohé další situace vybízející ke lhaní. Například před cestou do USA jsem byl nucen vyplnit tzv. ESTA formulář (zjednodušené dvouleté vízum z pohodlí domova za 400,- Kč), anebo si osobně na americké ambasádě zažádat o desetileté vízum v hodnotě 4 000,- Kč, obnášející cestu na ambasádu, čekání, pohovor, snímání otisků prstů a další peripetie. Volba byla jednoznačná i vzhledem k tomu, že více než jednu cestu do USA jsem v následujících deseti letech neplánoval. Ke svému velkému rozčarování jsem však při vyplňování ESTA formuláře narazil na otázku, zdali jsem někdy porušil zákon týkající se přechovávání nebo užívání drog. Jelikož jsem se cítil morálně povinován takové porušení zákona přiznat (byť o tom neexistuje žádný úřední záznam), ESTA mi automaticky byla zamítnuta a byl jsem odkázán na americkou ambasádu. Cítil jsem se být ukřivděn, ale desetkrát dražší zdlouhavý proces na ambasádě jsem absolvoval a úřednice nebyla s to pochopit, proč jsem se přiznával. Dodnes tápu, jaký praktický význam má zmíněná otázka v ESTA formuláři, když provinilý lhář ji bez skrupulí může překonat, a získat tak oproti provinilému čestnému člověku výhodu. Jak přijde ke spravedlnosti upřímný žadatel vedle žadatele, který lže maje za sebou stejnou, nebo dokonce horší historii? Domnívám se, že byť by bylo lépe, kdyby úřední postupy založené na podobných otázkách neexistovaly, dostal jsem důležitou životní lekci a příležitost upevnit si charakter.

Podobné situace vyvstávají s čestným prohlášením. Žadatel žádá od úřadu kladné rozhodnutí. Úřad má povinnost ověřit, zdali žadatel splňuje veškeré podmínky, ale pro tento účel se v některých případech spokojí s čestným prohlášením. Čestný člověk se opět dostává do nevýhody a je svým způsobem nabádán ke lhaní.

Sissela Bok ve své knize *Lying: Moral Choice in Public and Private Life* poskytuje kvalitní přehled situací, ve kterých lidé běžně lžou. Na začátku uvádí tzv. bílé neboli milosrdné či sociální lži („moc rád tě vidím“), placebo („tato pilulka vám pomůže od deprese“) a doporučující dopisy („lepšího zaměstnance nenajdete“), následují výmluvy, ospravedlňování, lži v krizi, lhaní lhářům a nepřátelům, lži ochraňující

klienty, lži v zájmu obecného dobra, klamavé vědecké výzkumy, paternalistické lži a výčet končí lhaním nemocným a umírajícím.⁶⁴

⁶⁴ Srov. Bok, Sissela. *Lying: Moral choice in public and private life*. New York: Vintage books, 1999. ISBN 0375705287. s. IX-XI

7 Psychologie lži

„Pokud mluvíte pravdu, nemusíte si nic pamatovat.“⁶⁵

„Nikdo nemá tak dobrou paměť, aby mohl být úspěšným lhářem.“⁶⁶

Psychologie má toliko deskriptivní, nikoli normativní charakter. Nemá za úkol posoudit, jaké jednání je morálně dobré, a jaké je špatné.⁶⁷ Kapitola o psychologii tak není zařazena v osnově této práce proto, aby sama zodpověděla etickou otázku klamání. Místo toho slouží jako přehled chování a osobnostních vlastností lhoučích osob a funkcí lhaní a jako popis procesu lhaní. Významní psychologové přesto při popisování následků lhaní používají slova, která vyznívají v morálním smyslu jednoznačně negativně. Viktor Frankl, přeživší žid z nacistického koncentračního tábora a psycholog, dospěl k závěru, že „*nečestný, neautentický jedinec je nutným předpokladem diktatury*“. Slavný psycholog Sigmund Freud tvrdil, že „*potlačení významně přispívá k vývoji duševních chorob (přičemž rozdíl mezi lží a potlačením pravdy je kvantitativní, nikoliv kvalitativní)*“. Alfred Adler zase hlásal, že „*nemoc povstává ze lži*“, a Carl Gustav Jung zjistil, že „*jeho klienty tíží mravní břemeno, které má kořeny v nepravdě*“.⁶⁸

Psychologové mají velkou oblibu v experimentech. Nejsou ojedinělé vědecké výzkumy, při kterých vědci lžou zkoumaným osobám⁶⁹. Není divu, že výsledky jsou znepokojivé a vypovídají o tom, že lidé nejsou upřímní. Vezměme si například

⁶⁵ Srov. TWAIN, Mark – dostupné z: <https://www.azquotes.com/quote/298592?ref=truth> [cit. 2023-12-25]

⁶⁶ Srov. LINCOLN, Abraham – dostupné z: <https://www.azquotes.com/quote/176103?ref=lying> [cit. 2023-12-27]

⁶⁷ MYNAŘÍKOVÁ, Lenka. *Psychologie lži*. Praha: Grada, 2015. ISBN 9788024754727. s. 13-14

⁶⁸ PETERSON, Jordan. *12 pravidel pro život: protilátka proti chaosu*. Praha: Argo. 2019. ISBN: 978-80-257-2792-8. s. 237

⁶⁹ Srov. BOYNTON, Marcella H., et al. „*Exploring the Ethics and Psychological Impact of Deception in Psychological Research*.“ IRB: Ethics & Human Research, vol. 35, no. 2, 2013, pp. 7–13. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/41806156>. [cit. 2023-04-16].

psychologický experiment o neupřímnosti a podvádění⁷⁰. Společně se svými kolegy se jeho autor rozhodl zkoumat lhaní účastníků experimentu ničím horším nežli lhaním samotným.

Účastníci usedli do lavic a dostali test s matematickými úkoly, které však nemohli stihnout během časové dotace 5 minut vyřešit. Po uplynutí času si účastníci sami zkontrolovali své výsledky, spočítali počet správných odpovědí, odešli se svým výsledkovým archem do zadní části místnosti a archy vložili do skartovačky. Následně experimentujícím psychologům „čestně prohlásili“ počet správných odpovědí, v závislosti na tomto výsledku obdrželi různě vysoký finanční obnos a odešli domů. Netušili však, že experimentátoři upravili skartovačku tak, aby oklamala účastníky zdáním, že skartuje, ale ve skutečnosti nechala papír s výsledky čitelný. Psychologové tak zjistili, že jim studenti o svých výsledcích lhali.

Že lidé lžou není třeba ověřovat a měřit pomocí experimentu. Když už se k tomu přeci někdo uchýlí, očekával bych, že to alespoň udělá čestným způsobem. Výše uvedený experiment vypovídá o tom, že autor buď považuje lhaní pro vědecké účely za ospravedlnitelné⁷¹, anebo z nějakého důvodu na svůj experiment jako na lež nepohlížel. Lhaní organizátorů bohužel není vše, co snese výtku. Psychologové se navíc rozhodli účastníky experimentu finančně motivovat ke lhaní. Výsledky tohoto experimentu se odmítám zabývat. Nejen proto, že vznikl pochybnými metodami, ale také proto, že jeho výsledky považuji za nedůvěryhodné. Vzpomeňme citát z kapitoly o důvěře – „*kdo lže pro tebe, bude lhát proti tobě*”.

Deskriptivní význam psychologie však rozhodně hraje svou velmi důležitou roli v teorii i v praxi boje proti zlu – v etice. „*Pojmenování pokušení a nepřátelských sil může poskytnout sílu jim odolat. Dokud tyto síly jsou bezejmenné, zůstávají*

⁷⁰ Srov. Institute for Advanced Study. *(Dis)Honesty – Dan Ariely*. Dostupné z: <https://youtu.be/RVix6vognrY?> [cit. 2024-02-23]

⁷¹ Srov. BOYNTON, Marcella H., et al. „*Exploring the Ethics and Psychological Impact of Deception in Psychological Research*.” IRB: Ethics & Human Research, vol. 35, no. 2, 2013, pp. 7–13. JSTOR, <http://www.jstor.org/stable/41806156>. [cit. 2023-04-16].

*rozmazané a stinné. Pojmenováním jsou vyhnány na světlo, donuceny vzít na sebe identitu.*⁷² Chceme-li se zabývat otázkou morality klamu, může nám být psychologie důležitým pomocníkem.

7.1 Motivace ke lhaní a k upřímnosti

*„Lžeme, když máme strach... strach z toho, co nevíme, strach z toho, co si ostatní budou myslet, strach z toho, co bude o nás odhaleno. Ale pokaždé, když řekneme lež, věc, které se bojíme, sílí.“*⁷³

*„Lhářův trest nespočívá ani tak v tom, že mu není věřeno, jako spíše v tom, že on sám nikomu nevěří.“*⁷⁴

Proč někomu lžeme? Protože se domníváme, že náš záměr je v rozporu s jeho záměrem. Protože se obáváme, že svět je zlý a že pokud se mu otevřeme, budeme zraněni⁷⁵ anebo nedosáhneme svých cílů. Není to však efektivní řešení.

Kanadský psycholog a filozof Jordan Peterson uvádí celou řadu důvodů ke lhaní, z nichž většina není lichotivých. Uvádí, že cílem lhavců osoby bývá *„získat nějakou drobnost; urovnat spor; zachovat mír; neranit něčí city; vnutit světu svou ideologii; dokázat, že mám (měl jsem) pravdu; vzbudit zdání, že jsem kompetentní; vyškrábat se na vrchol dominantní hierarchie; vyhnout se odpovědnosti; přisvojit si zásluhy za cizí úspěch; dosáhnout povýšení; upoutat na sebe pozornost; zařídit, aby mě všichni měli rádi; vytěžit prospěch z mučednictví; ospravedlnit svůj cynismus; odůvodnit si asociální světonázor; minimalizovat bezprostřední konflikt; uchovat si*

⁷² Srov. BOK, Sissela. *Secrets: Concealment and Revelation*. Oxford: Oxford University Press. 1986. ISBN: 0-19-286072-0. s. 77

⁷³ Srov. WILLIAMS, Tad – dostupné z: <https://www.azquotes.com/quote/316234?ref=lying> [cit. 2023-12-27]

⁷⁴ Srov. SHAW, George Bernard – dostupné z: <https://www.azquotes.com/quote/268361?ref=lying> [cit. 2023-12-27]

⁷⁵ Srov. BLANTON, Brad. *Radikální upřímnost*. Praha: Maitrea. 2016. ISBN: 978-80-7500-207-5. s. 43

*naivitu; využít své zranitelnosti; vždy a všude platit za svatého anebo svalit všechnu vinu na své milované dítě.*⁷⁶

Podle velkého psychologického slovníku⁷⁷ tzv. neurotickým lhaním rozumíme únik z nepříjemné situace nebo snahu upoutat pozornost. Lhaním lze též podvádět, tedy získávat neoprávněné výhody. Lhaní může být obranným mechanismem a lež štítem.⁷⁸ Zpravidla býváme pokoušeni zalhat v situacích, kdy upřímné sdělení je spojeno s negativními následky. Volně nejnáročnější je zřít se lhaní v situaci, kdy adresát má velmi malou šanci lež odhalit a zároveň nám lhaní může přinést okamžité výhody v nejrůznějších podobách. Příkladem je již zmíněné (ne)čestné prohlášení jako podmínka pro úřední rozhodnutí.

Lhaní v každém případě je pokusem o manipulaci, při níž člověk nevnímá svého partnera v komunikaci jako sobě rovného, nýbrž jako prostředek k dosažení vlastních cílů. Přitom „člověk a vůbec každá rozumná bytost existuje jako účel sám o sobě, nikoli pouze jako prostředek, jehož by mohla libovolně užívat ta či ona vůle, nýbrž musí být považován vždy zároveň za účel ve všem svém jednání zaměřeném jak na sebe sama, tak i na jiné rozumné bytosti“.⁷⁹ To již přesahuje do kapitoly etiky. Sissela Bok považuje lhaní, stejně jako násilí, za donucovací prostředek, přičemž násilí je donucováním fyzickým a lhaní psychickým.⁸⁰ Vedle lhaní ovšem existují i jiné prostředky psychického donucování, například vydírání či vyhrožování.

V kazuistice zmíněné lhaní ve sportu je pak motivováno chutí zvítězit, tedy soutěživostí.

⁷⁶ PETERSON, Jordan. *12 pravidel pro život: protilátka proti chaosu*. Praha: Argo, 2019. ISBN: 978-80-257-2792-8. s. 249, 250, 231

⁷⁷ HARTL, Pavel, Helena HARTLOVÁ. *Velký psychologický slovník*. Praha: Portál, 2010. ISBN: 978-80-7367-686-5. s. 286

⁷⁸ VYBÍRAL, Zbyněk. *Lži, polopravdy a pravda v lidské komunikaci*. Vyd. 2. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-429-8. s. 13-14

⁷⁹ KANT, Immanuel. *Základy metafyziky mravů*. Praha: Svoboda, 1976. ISBN 735092182. s. 73

⁸⁰ Srov. BOK, Sissela. *Lying: Moral choice in public and private life*. New York: Vintage books, 1999. ISBN 0375705287. s. 18

Jak ale můžeme motivovat ostatní naopak k upřímnosti? Jak lze předejít tomu, aby nám ostatní lhali? Pokládat jim jen takové otázky, na něž nám mohou upřímně odpovědět bez studu či viny? Anebo je naopak žádoucí se lidí dotazovat na jejich nešvary, aby měli častěji příležitost rozhodovat se mezi lží a pravdou? To jsou otázky, které by zasloužily širší bádání. Upřímnost lidí může být znemožněna naším hněvem. Pokud od nás ostatní očekávají hněvivou reakci na svou upřímnost, z obavy mohou lhat, a vyhnout se tak konfliktu.⁸¹ Stejně tak nám někdo může lhat naopak proto, aby nás nezranil hořkou pravdou či kritikou. Pokud ale člověk důvěřuje svému protějšku v komunikaci, že nepříjemné zprávy přijme s klidem a upřímnost s vděkem, pak jsou upřímná sdělení usnadněna. Motivací k upřímnosti tak může pro ostatní být naše vyrovnanost, klid a přívětivost. Nám samotným jako motivace k pravdě postačí fakt, že upřímnost léčí duši.

7.2 Predispozice ke lhaní

„Triky a zrada jsou praktikami hlupáků, kteří nemají dost rozumu na to, aby byli upřímní.“⁸²

Ke lhaní je nejvíce predisponován zbabělec. Lhaní je zbabělé, protože stejně jako lhaní je rozporem mezi sdělením a vírou, zbabělost je rozporem mezi činy a přesvědčením.⁸³

Lhaní se nevyskytuje u dětí, které se ještě nenaučily komunikovat na takové úrovni, aby si uvědomovaly, že svými sděleními ovlivňují přesvědčení lidí ve svém okolí. Děti okolo dvou let věku užívají tzv. primární lži neboli svévolné říkání nepravdy.

⁸¹ *Anger Management*. Dostupné z: <https://www.helpguide.org/articles/relationships-communication/anger-management.htm> [cit. 2024-03-08]

⁸² Srov. FRANKLIN, Benjamin – dostupné z: <https://www.azquotes.com/quote/101896?ref=deception> [cit. 2023-12-26]

⁸³ Srov. KUPFER, Joseph. *The Moral Presumption against Lying*. *The Review of Metaphysics*, vol. 36, no. 1, 1982, pp. 103–26. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/20127795>. [cit. 2023-04-16]. s. 125

Sekundární lži přichází kolem čtvrtého roku života a předpokládají, že dítě ví, že posluchač nezná pravdu. Terciární lží je pak lhaní zhruba sedmiletých dětí, které si osvojují dovednost udržet lež pomocí dalších lží, tudíž jsou ve svém lhaní konzistentní⁸⁴.

Muži i ženy lžou přibližně stejně často, ač z různých důvodů. Ženy často lžou o někom jiném, aby ochránily city ostatních osob, zatímco muži spíše lžou o sobě, aby se ukázali v lepším světle. Pokud jde o genderové rozdíly adresátů lží, tak mužům je častěji lháno, aby byli ohromeni, a ženám proto, aby byly ochráněny.

Lze někomu lhát o lásce? Ano, vyznat někomu lásku lze lživě s úmyslem získat přízeň nebo se vyhnout konfliktu. Specifickou oblastí romantických lží je fyzické vyvrcholení lásky. O vlastním dosažení orgasmu může mnohem snáze lhát žena nežli muž. Je už proto žena přirozeně lépe vybavena ke lhaní? Patrně ano. Zároveň má ale díky této predispozici více příležitostí cítit pravdu než muž, který přiznává své vyvrcholení (anebo vzrušení) nikoli dobrovolně, ale nuceně. Pokud odhlédneme od lhaní v lásce, podle Lenky Mynaříkové je pro ženy lhaní těžší, neboť ony více přemýšlí nad následky svých lží než muži.⁸⁵

Lhaní v prostředí internetu je méně náročné, než lhaní tváří v tvář, a je spojeno se slabším pocitem stresu.⁸⁶ Na vině je jednoznačně anonymita a nízké riziko odhalení lži.

Pseudologia fantastica, bájeví lhavost nebo také mytománie je sklon k vymýšlení a sdělování nepravdivých událostí. Vyskytuje se běžně u dětí a s přibývajícím věkem přirozeně odeznívá⁸⁷, ale mohou ji exhibovat i dospělé osoby. Jedná se

⁸⁴ Blíže k vývoji lhaní u dětí srov. LEWIS, Michael. "The Origins of Lying and Deception in Everyday Life." *American Scientist*, vol. 103, no. 2, 2015, pp. 128–135. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/43707795> [cit. 2024-03-08]

⁸⁵ MYNAŘÍKOVÁ, Lenka. *Psychologie lži*. Praha: Grada, 2015. ISBN 9788024754727. s. 20

⁸⁶ Tamtéž s. 38, 58-59

⁸⁷ HARTL, Pavel, Helena HARTLOVÁ. *Velký psychologický slovník*. Praha: Portál. 2010. ISBN: 978-80-7367-686-5. s. 286

o propojování fikce a reality do natolik častého lhaní, že lhoucí osoba sama ztratí přehled o tom, co je skutečnost a co je představa.⁸⁸

7.2.1 Svědomí

„Svědomí je přítomnost Boha v lidech.”⁸⁹

Lhaní je inhibováno svědomím. Je to část osobnosti, která se skládá z morálních hodnot jedince a z motivů k jeho činům. Svědomí tyto své dvě složky navzájem porovnává a vyhodnocuje jejich soulad. Tím hodnotí moralitu jednání. Provádí tak jisté morální sebeřízení, které je předpokladem morální integrity (jednoty morálního usuzování s jednáním).⁹⁰ Výsledkem činnosti svědomí je dobrý či špatný pocit z minulých, ale i z doposud neuskutečněných či právě probíhajících činů. Svědomí je závislé na uvědomělosti (svědomitosti) jedince a na jeho morálních hodnotách. Paradoxně tak může nastat situace, kdy vrah vzhledem ke svým špatným morálním hodnotám nemá špatné svědomí z vraždy, zatímco světce, jenž měl příležitost dát almužnu chudákovi na ulici a neudělal to, svědomí trápí.

Svědomí je nejsilnějším hráčem na poli morálně pozitivní změny ve společnosti. Aby však mohlo patřičně vykonávat svou práci, je třeba, abychom se mu co nejvíce pokoušeli „naslouchat”, nebo jej takřikajíc zpytovat, a zároveň je nutné přemýšlet, nebo ještě lépe diskutovat o morálních hodnotách a kultivovat je.

Pokud si sáhneme do svědomí a zapátráme po svých tajemstvích, můžeme si uvědomit, co děláme špatně a co můžeme zlepšit. Zpravidla je snazší mluvit v trpném rodě o špatných věcech, které se nám staly („rozbilo se mi to”), než

⁸⁸ MYNAŘÍKOVÁ, Lenka. *Psychologie lži*. Praha: Grada, 2015. ISBN 9788024754727. s. 153

⁸⁹ Srov. SWEDENBORG, Emanuel – dostupné z:

<https://www.azquotes.com/quote/940134?ref=conscience> [cit. 2023-12-26]

Viz THOMPSON, Mel. *Přehled etiky*. Praha: Portál. 2004. ISBN: 80-7178-806-6. s. 152

⁹⁰ KRÁMSKÝ, David. *Filosofické základy psychologie morálky*. Liberec: Bor, 2015. ISBN 978-80-87607-43-5. s. 144, 146

v činném rodě o věcech, které jsme udělali („rozbil jsem to“). Takto nám může pomoci vědomí, že nic z toho, co děláme, nezávisí plně na naší vůli, ale též na osudu či vnějších vlivech. Že všechno, co děláme, se nám částečně děje samo. Promluvením o zlé činnosti jako o zlé události pak vysíláme signál, že si přejeme, aby se nám taková věc nestávala. Na druhou stranu, pokud nám již nečiní potíže o svých zlých skutcích promlouvat, z hlediska přijetí odpovědnosti je však efektivnější užívat činného rodu („já jsem to provedl“).

Svědomy⁹¹ je v krátkosti „*vnitřní přesvědčení o tom, co je správné a nesprávné*“ a dle historických teorií je buď sociálně naučené, psychologicky podmíněné anebo geneticky vrozené.⁹²

Běžně se dostáváme do situací, ve kterých člověk mající nad námi určitou moc požaduje po nás jednání, které je nám proti srsti. Bývají to například zaměstnavatelé, učitelé či rodiče, ale i přátelé, kteří nás z nějakého důvodu vnímají jako své dlužníky. Požadavek ze strany těchto lidí (třeba abychom zapírali jejich porušování zákona či nevěru) se dostává do rozporu s naším svědomím. Je

⁹¹ OLŠOVSKÝ, Jiří. *Slovník filozofických pojmů současnosti*. Praha: Vyšehrad. 2018. ISBN 978-80-7601-001-7. s. 395

- Svědomí neboli „*zrak srdce*“, je „*mravní instance a pojem vyjadřující schopnost člověka rozlišovat mezi dobrem a zlem, správným a špatným, umožňující jednat mravně a zodpovědně vůči druhým lidem; rodí se v náležitě otevřené duši s probuzenou zónou odpovědnosti (niterný soud, vnitřní vědění, introspektivní já, základ sebe sama). Jde o vědomí určité viny či provinění (morální sebevědomí), což nás může vyzývat k nápravě, k cestě zpátky, k základu a zdroji našeho (všeho) bytí; odhaluje naši situovanost ve světě.*”
- Tamtéž. s. 424 - „*Svědomy v širším smyslu znamená schopnost lidského ducha poznat mravní hodnoty, příkazy a zákony (synderesis), v užším smyslu pak jejich užití na vlastní jednání, které máme bezprostředně provést. Je to vnitřní instance, jež zcela osobním, nepřeslechnutelným způsobem člověku oznamuje, co má dělat a co nedělat, instance, která před činem vyslovuje svůj soud jako varující, zakazující, příkazující či dovolující hlas, po činu pak jako moc (výčitky svědomí) chválící či soudící a odsuzující. Působivým svědectvím moci svědomí je mravní lítost, v níž se člověk s politováním odřiká svého špatného činu a která ho nezřídka i nutká k vnějšímu přiznání viny. Původ svědomí spočívá v dispozici člověka jako osoby a věrného obrazu Boha k uskutečnění mravních hodnot a rovněž ve schopnosti poznat je a aplikovat je na osobní individuální situaci. Velký význam má přirozené jak pro vývoj ostatního duchovního života, tak v etické oblasti poučování, výchovy a vedení autoritou a společenstvím.*”
- Tamtéž. s. 425 - „*Existuje však přísná povinnost vzdělávání svědomí přemýšlením, poučováním se, ptáním na radu atd.*”

⁹² THOMPSON, Mel. *Přehled etiky*. Praha: Portál. 2004. ISBN: 80-7178-806-6. s. 151-153

důležité si uvědomit, že vztah s vlastním svědomím má vždy větší váhu a že sebemenší ústupek na úkor vlastního svědomí činí další ústupky snazšími a odpor vůči různým druhům zla obtížnějším.⁹³ Zároveň je nutno si přiznat, že to, že jsme jednali nemorálně na žádost autorit, nás nezbavuje vlastní odpovědnosti. Co lze udělat namísto lhaní v situacích, které lhaní zdánlivě vyžadují? Když po nás požaduje lhaní někdo, kdo nad námi má moc? Lze tehdy zůstat věren pravdě, a přitom nezpůsobit konflikt a nezradit důvěru? Zásadním předpokladem pro bezproblémové odmítnutí nemorálních požadavků je právě kladný vztah ke svému svědomí a jasně stanovené zásady, kterých se hodláme držet. Potom i zastrašování anebo citové vydírání s cílem přimět nás k poslušnosti či k soucitu na nás nemá efekt, ale je ke škodě pouze svému původci.⁹⁴

⁹³ PETERSON, Jordan. *12 pravidel pro život: protilátka proti chaosu*. Praha: Argo. 2019. ISBN: 978-80-257-2792-8. s. 236

⁹⁴ BRUGGER, Walter. *Filozofický slovník*. Praha: Naše vojsko. 1994. ISBN: 80-206-0409-X s. 425 - „Obzvláště těžké je utvořit si svědomí při tzv. kolizi povinností. Tady se nejedná o jasně či snadno poznatelné zlo, ale o dvě povinnosti, které nejsou splnitelné zároveň, avšak jeví se stejně naléhavé a chtějí být splněny v témže okamžiku. Skutečná kolize povinností založená v mravním řádu není možná. Byl by to prohřešek proti svatosti a moudrosti Boží, jež nemůže nutit člověka k hříchu. Kolize je jen v nedostatečném poznání člověka. Musí se řešit zkoumáním, která povinnost zaslouží v daném okamžiku přednost. Pokud to nelze v jednotlivém případě udělat, pak chybí svoboda nutná k mravnímu jednání a k mravnímu poklesku. Řešení takových a jiných případů svědomí, zvané kazuistika, je namnoze špatně pochopeným, ale důležitým a nenahraditelným úkolem etiky, která chce získat vliv na skutečné jednání člověka.”

7.3 Dopady lhaní a upřímnosti

„Co děláme v životě, vlní se ve věčnosti.“⁹⁵

„Falešná slova nejsou jen sama o sobě zlá, ale zlem infikují duši.“⁹⁶

„Kdo sám sobě dovolí říci lež jednou, pro toho je mnohem jednodušší udělat to podruhé.“⁹⁷

„Je nezbytné za všech okolností říkat pravdu. To sníží životní bolest. Lhaní zkresluje realitu. Všechny formy zkresleného myšlení musí být napraveny.“⁹⁸

Upřímná komunikace je ve svých následcích jednoduchá. Avšak kdykoliv zalžeme, vzniká v představách našich, ale i lidí, kterým lžeme, alternativní realita. Svět se stal složitým kvůli lhaní. Nyní existuje mnoho alternativních realit a jen stěží lze určit, které se dá věřit, a které nikoliv.

Jaký význam může mít malá lež? Lze říci, že neexistuje malých nebo bezvýznamných lží⁹⁹, neboť ty, které považujeme za velké, jsou na těch, které považujeme za malé, postavené a nemohou bez nich existovat. Seběmenší lež oslabuje charakter lháře. Lhář, ať už je úspěšný či nikoliv, svou lží pokřivuje svůj vztah k ostatním lidem, a to tím, že dobrovolně zneužije základní zásady lidské komunikace – upřímnosti. Lhář předpokládá, že druhý člověk bude tuto zásadu respektovat (a bude tudíž důvěřujícím posluchačem), ale sám ji respektovat nedokáže.¹⁰⁰ A i když se jeho malá lež zdá bezvýznamná, zpravidla vede k horším činům. Po malé lži musí následovat další „údržbové“ lži a pokřivené myšlení. Když

⁹⁵ Srov. AURELIUS, Marcus – dostupné z: <https://www.azquotes.com/quote/813153> [cit. 2023-12-26]

⁹⁶ Srov. PLATON – dostupné z: <https://www.azquotes.com/quote/667146?ref=truth> [cit. 2023-12-25]

⁹⁷ Srov. JEFFERSON, Thomas – dostupné z: <https://www.azquotes.com/quote/381359?ref=lying> [cit. 2023-12-27]

⁹⁸ Srov. BRADSHAW, John – dostupné z: <https://www.azquotes.com/quote/34075?ref=lying> [cit. 2023-12-27]

⁹⁹ THOMPSON, Mel. *Přehled etiky*. Praha: Portál. 2004. ISBN: 80-7178-806-6. s. 23

¹⁰⁰ Srov. MACINTYRE, Alasdair. *Truthfulness, Lies, and Moral Philosophers: What Can We Learn from Mill and Kant?* 1994. Dostupné z: https://tannerlectures.utah.edu/_resources/documents/a-to-z/m/macintyre_1994.pdf [cit. 2024-02-26] s. 8

člověku lhaní prochází a je „úspěšný“, začne vnímat své okolí jako podřadné a hloupé. Lidé ale nejsou hloupí a dovtípí se. Svědomí nemůže být umlčeno a bude-li nadále přezíráno, lhář začne spatřovat důvod zkázy svých vztahů ve zlomyslné podstatě světa, který se proti němu spiknul. Odtud už zbývá jen poslední krok k tomu, aby lhář nabyl přesvědčení, že jediné řešení je pomsta. Není to však jediný možný krok. Oddání se pravdě může člověka vyléčit¹⁰¹ nejen ze zášti, ale i ze závislosti nebo z jiné duševní choroby. Přiznání se k malým hříchům je možné třeba důvěrnému příteli. Jediným trestem v takovém případě je přítelova reakce. Může jí být překvapení až zděšení, ale pakliže přítel vidí skutečnou lítost, nakonec přiznání ocení a přátelský vztah se tím upevní. Čím dříve se člověk začne přiznávat přátelům ke svým malým hříchům, tím spíše nedejde ke spáchání hříchů závažných, jejichž přiznání autoritám a následné odpuštění a léčení se pro společenskou škodlivost již neobejde bez citelného trestu. „*Zpověď posiluje odhodlání pro mnohé, a tak slouží jako přidaná moc pro ty, kteří si nejsou jisti, že budou schopni udržet pokušení svých minulých životů podmaněna. Vidí své životy jako bojiště mezi velkými silami a zpovědníka jako spojence v tomto boji.*”¹⁰²

Lhaní poznamenává svědomí. Čím více člověk lže, tím horší svědomí má. Kvůli tomu je pro něj snazší následně jednat nemorálně, neboť ztrácí pocit, že si musí své svědomí hýčkat. Funguje to i naopak. Špatné svědomí pramenící z jiných zlých činů způsobuje potřebu lhát, aby tyto činy zůstaly tajemstvím. Člověk se tak dostává do začarovaného kruhu. Je těžké říci, jestli v takovém případě bylo první vejce nebo slepice. Jisté však je, že lhaní, jakožto vnitřní konflikt spočívající v myšlení jednoho a komunikování druhého, ohrožuje integraci (a integritu) vlastní osobnosti.¹⁰³

¹⁰¹ PETERSON, Jordan. *12 pravidel pro život: protilátka proti chaosu*. Praha: Argo. 2019. ISBN: 978-80-257-2792-8. s. 237, 249, 234, 251, 252

¹⁰² Srov. BOK, Sissela. *Secrets: Concealment and Revelation*. Oxford: Oxford University Press. 1986. ISBN: 0-19-286072-0. s. 77

¹⁰³ Srov. KUPFER, Joseph. *The Moral Presumption against Lying*. *The Review of Metaphysics*, vol. 36, no. 1, 1982, pp. 103–26. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/20127795>. [cit. 2023-04-16]. s. 103, 119

Co naopak přináší pravda? Být schopen upřímnosti znamená být schopen intimity. Lhaní v partnerském vztahu umožňuje nanejvýš lásku ke klamavé masce, kterou si partneři ukazují. Upřímnost, plodící důvěru, je oproti tomu prostředím, ve kterém může existovat láska k partnerovi takovému, jaký je. To je ona láska, o kterou usilujeme a bez níž nemůžeme být spokojeni. Je přístupná pouze upřímnému člověku.¹⁰⁴

Vzdát se lhaní je závazek vůči společnosti i sobě samotnému. Znamená to, že kdykoli máme na výběr mezi lží a pravdou, vždy si zvolíme pravdu, nehledě na rozsah a množství negativních důsledků z toho pro nás vyplývajících. Taková volba má významné pozitivní účinky. Upřímný člověk ukazuje sám sobě i ostatním lidem svou podstatu. Umožňuje tak sám sobě růst skrze funkční interakci s ostatními a skrze čelení zátěžovým situacím. Může i zjistit, že jeho cíle a účely nejsou tak dobré, jako cíle a účely ostatních lidí (což je skutečnost, která by mu zůstala skryta, tajil-li by své cíle a účely a nadřazoval je nad ostatní prostřednictvím lhaní).¹⁰⁵

Rozhodnout se ctít pravdu znamená přijmout, že jakkoli špatnou věc v životě udělám, nebudu o tom nikomu lhát, anebo se dokonce přiznám. Takové rozhodnutí a odhodlání k vlastní neskrytosti je ve výsledku to, co nás může jako poslední zachránit před konáním zla, ale především nás to motivuje k dobrým skutkům. Lhaní je naopak živná půda pro závislosti, hříchy a trestné činy. Kdo je připraven lhát, je připraven hřešit. Kdo však odmítá lhát, připouští, že jeho zlé činy budou odhaleny, a má tak další důvod zlo nekonat.

Mnohdy je náročné rozhodnout se, co je špatné a co je dobré. Ještě častěji stojíme před nelehkým úkolem udělat správnou věc, ačkoliv se nám do ní nechce. V těchto chvílích nám může být velmi nápomocná upřímnost. Když totiž domyslíme následek zásady upřímnosti, zjistíme, že je pro nás příjemnější udělat správnou věc už jen proto, abychom se následně nemuseli přiznávat k opaku anebo opak tajit.

¹⁰⁴ BLANTON, Brad. *Radikální upřímnost*. Praha: Maitrea. 2016. ISBN: 978-80-7500-207-5. s. 44

¹⁰⁵ PETERSON, Jordan. *12 pravidel pro život: protilátka proti chaosu*. Praha: Argo. 2019. ISBN: 978-80-257-2792-8. s. 234, 247

V případech, kdy nevíme, jaké chování je správné, může do problému vnést světlo sama představa, že o našem jednání a myšlenkových pochodech ví nebo je dokonce sleduje někdo jiný. Nepřinese-li světlo samotná představa, jistě pomůže diskuse s přítelem.

7.4 Lze oklamat sebe samotného? Lze sobě lhát?

Podle striktní definice je sebeklamem podvádění sebe samého, skrývání pravdy před sebou, v přeneseném významu též „*neschopnost reálného pohledu na vlastní schopnosti, možnosti a omezení*“, přičemž „*prvek sebeklamu obsahují všechny obranné mechanismy, které běžně prožíváme, a z nichž k nejdůležitějším patří: racionalizace, popření, potlačení, projekce, regrese a přenesení afektu*“.¹⁰⁶

Sebeklam je psychologicky popsáný jev a v běžné mluvě pravidelně používané slovo, ale *sobělež* nikoliv. Člověka podléhajícího sebeklamu si představujeme jako někoho, kdo navzdory (pro ostatní) jasným důkazům o vlastním omylu odmítá změnit to, co činí, říká nebo si myslí, a připravuje se tak o možnost nápravy. Na vině bývá jeho pýcha.¹⁰⁷

Za nejryzejší formu sebeklamu považují sen, byť Carl Gustav Jung o tom přesvědčen nebyl.¹⁰⁸ Po probuzení ze snu se opravdu cítíme být oklamáni. Domnívali jsme se, že snové zážitky jsou realitou, ale nebylo tomu tak. Kdo jiný nás mohl snem oklamat, než my sami? Skutečně je to sebeklam, ale nejedná se o lhaní, neboť sny nejsou řízené vůlí, nemůžeme si je svobodně vybrat. Sny jsou záhadnými myšlenkami, které nedokážeme přivolat ani zastavit. Zdá se, jako by spala naše

¹⁰⁶ HARTL, Pavel, Helena HARTLOVÁ. *Velký psychologický slovník*. Praha: Portál. 2010. ISBN: 978-80-7367-686-5. s. 514

¹⁰⁷ PETERSON, Jordan. *12 pravidel pro život: protilátka proti chaosu*. Praha: Argo. 2019. ISBN: 978-80-257-2792-8. s. 241-242

¹⁰⁸ VYBÍRAL, Zbyněk. *Lži, polopravdy a pravda v lidské komunikaci*. Vyd. 2. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-429-8. s. 48

vůle, zatímco představivost bdí. V bdělém stavu se dá s myšlenkami pracovat, ve snu nikoliv.

Obecně za sebeklam bývá považováno uvěření něčemu, co si přejeme, aby byla pravda, anebo naopak něčemu, čeho se obáváme. A to mylně a navzdory důkazům, že bychom tomu věřit neměli.¹⁰⁹ Člověk může ukončit svůj sebeklam takřkajíc tím, že „si něco přizná“. Anebo že se probudí.

7.5 Odhalování lži

S určitou mírou spolehlivosti lze odhalit lhaní pomocí polygrafu (populárně „detektoru lži“), ovšem nikoli bez schopné obsluhující osoby. Polygraf zaznamenává některé fyziologické projevy těla zkoumané osoby, jako např. výkyvy srdeční a hlasové frekvence, rozšíření zornic a pocení. Zkušený posluchač dokáže poznat lež také podle tzv. řeči těla a podle mimiky.

Nejlepším předpokladem pro odhalení lži však není ani inteligence, ani zkušenost, jak by bylo možno se domnívat. Je jím znalost pravdy. Pakliže známe fakta a skutečné přesvědčení lháře, je téměř jisté, že lež v této oblasti odhalíme. Problém s odhalováním lhaní u ostatních osob spočívá v tom, že nikdy nemůžeme spolehlivě znát jejich motivaci a přesvědčení. Nikdy si nemůžeme být absolutně jistí, že když někdo jiný tvrdí objektivní nepravdu, tak se tím také snaží někoho oklamat. Stejně tak nikdy s jistotou nevíme, že druhá osoba nepřišla o rozum a sama nezačala věřit nesmyslu. Nejlépe tak udělá ten, kdo se bude snažit detekovat lež především sám u sebe, neboť to je dosažitelný a zároveň úctyhodný záměr.

¹⁰⁹ MYNAŘÍKOVÁ, Lenka. *Psychologie lži*. Praha: Grada, 2015. ISBN 9788024754727. s. 33

8 Etika pravdy a lži

„Holá pravda je vždy lepší nežli nejlépe oblečená lež.“¹¹⁰

Má smysl se zaobírat tím, jestli je klamání dobré či nikoliv? Anebo snad v životě prahneme spíše po něčem jiném, než je dobro? Je zjevné, že nás pohání nejen touha konat dobro, ale též zakoušet dobro. Konat dobro je snazší, pokud si uvědomíme, co je dobré, a co špatné. Má smysl hledat univerzální morální pravidlo, neboť lidstvo v tom zřejmě nemá jasno, ačkoliv se dlouhodobě taková pravidla snaží formulovat. Zatím se situace jeví tak, že morální jednota je racionálně nedosažitelná.¹¹¹ Možná proto nejtrvanlivější manifestací snah o kodifikaci morálky jsou globální náboženství založená na víře¹¹², nikoli pouze na rozumu. Víra však k tvorbě morálky nestačí. Svědomí je to, co umožňuje etiku jakožto racionální uvažování o morálce.¹¹³

Na tomto místě je vhodné si položit otázku, zdali je v lidských silách stanovit, jestli je něco správné či špatné. Jestli výrok o správnosti nějakého jednání může být pravdivý či nepravdivý. Na jedné straně jsou morální non-kognitivisté, kteří tvrdí, že „morálním soudem vyjadřujeme nějaké non-kognitivní stavy mysli, jako jsou emoce, touhy nebo preference“, a že „Tyto mentální stavy ale nejsou způsobilé k pravdivostním hodnotám, takže ... morální soudy nejsou pravdivé, ani nepravdivé.“ Oproti tomu stojí názor morálních kognitivistů, že morální soudy (jako například že potraty jsou špatné nebo že přispívat na charitu je správné) jsou pravdou a faktem.¹¹⁴ Je těžko uchopitelná morálně kognitivistická myšlenka, že morální soud „pravda je dobrá“ je objektivně pravdivý. Avšak není vyloučená.

¹¹⁰ Srov. LANDERS, Ann – dostupné z: <https://www.azquotes.com/quote/418987?ref=truth> [cit. 2023-12-25]

¹¹¹ MACINTYRE, Alasdair. *Ztráta ctnosti*. Praha: Oikoymenth. 2004. ISBN: 80-7298-082-3. s. 16

¹¹² „lidé chtějí věřit“ – KOHÁK, Erazim. *Svoboda, svědomí, soužití*. Praha: Sociologické nakladatelství. 2002. ISBN: 80-86429-35-0. s. 43

¹¹³ THOMPSON, Mel. *Přehled etiky*. Praha: Portál. 2004. ISBN: 80-7178-806-6. s. 42, 154

¹¹⁴ SOBEK, Tomáš a kol. *Právní etika*. Praha: Leges. 2019. ISBN: 978-80-7502-333-9. s. 13

S tím úzce souvisejícím rozdělením etických přístupů je škála relativismus – absolutismus. Etický relativista tvrdí, že každá situace je jedinečná, pročež není vhodné se řídit zobecněnými morálními principy. Absolutista naopak věří, že lze formulovat pravidla (nebo alespoň pravidlo), podle kterých (kterého) je správné se zachovat za všech okolností.¹¹⁵

Etika se zabývá moralitou svobodných rozhodnutí člověka. Jednou z hodnot, které bývají na pomyslném žebříčku umístěny nejvýše, je důstojnost. Důstojnost si zachovává člověk, který dle svého vlastního přesvědčení jedná správně. Nedůstojně potom jedná člověk, který je někým nebo něčím donucen jednat v rozporu s vlastním morálním soudem. „*Lidská důstojnost je hodnotou, se kterou nelze volně disponovat, a jednotlivec se jí nemůže sám vzdát.*”¹¹⁶

V čem ale spočívá svoboda?¹¹⁷ V tom, že mohu dělat, co chci. Jak svobody nejlépe dosáhnout? Chtít dělat to, co nikomu nevádí (lze to obecně považovat za dobré) a co zároveň je v mé moci. Touha (zásada) nelhat je ideálním prostředkem k získání svobody. V takovém případě mám touhu varovat se klamání, což je dobré a nikomu to nevádí, pročež to mohu dělat neomezeně, být tak šťastný ze svobodného života a zároveň činit šťastnými ostatní. Skutečná svoboda spočívá v touze nelhat, neboť nikdo nás nikdy nemůže donutit lhát jemu samotnému. Erazim Kohák se tázal, jak je možné sladit dva veskrze pozitivní pojmy, kterými jsou pravda a svoboda.¹¹⁸ Pravda (neboli otevřenost, nikoli uzavřenost) je svoboda.

¹¹⁵ THOMPSON, Mel. *Přehled etiky*. Praha: Portál. 2004. ISBN: 80-7178-806-6. s. 19-20

¹¹⁶ SOBEK, Tomáš a kol. *Právní etika*. Praha: Leges. 2019. ISBN: 978-80-7502-333-9. s. 119

¹¹⁷ Podle Kanta „*svobodný se cítím jen tehdy, kdy si uvědomuji svou schopnost mravní volby*”.

THOMPSON, Mel. *Přehled etiky*. Praha: Portál. 2004. ISBN: 80-7178-806-6. s. 109

¹¹⁸ KOHÁK, Erazim. *Svoboda, svědomí, soužití*. Praha: Sociologické nakladatelství. 2002. ISBN: 80-86429-35-0. s. 53

8.1 Teorie morality lhaní

Utilitarismus a deontologismus jakožto vyhraněné filozofické tábory jsou považovány za zcela opačně smýšlející o etice lhaní. Deontologové, jakož i kantisté, zastávají názor, že lhát je nepřijatelné za všech okolností, nehledě na důsledky.¹¹⁹ Utilitaristé oproti tomu jsou přesvědčeni, že účel světí prostředky. Že lhaní je přijatelné, ba dokonce žádoucí, převažují-li jeho pozitivní dopady nad těmi negativními.¹²⁰

Domnívám se, že pravda obou táborů se nevyklučuje. A to proto, že lhát není nikdy správné (kantista je spokojen), neboť pozitivní důsledky lhaní nikdy nepřevažují nad těmi negativními (utilitarista je taktéž spokojen). Dá se však říci, že utilitaristický přístup je nadbytečný. Definuje lhaní jako správné za podmínek, které nikdy nenastávají. Základního cíle utilitarismu – největšího dobra pro největší počet lidí – je možné dosáhnout právě tím, že po vzoru kantistů všichni budou mluvit pravdu, a tak vznikne celosvětová důvěra. Zní to jako utopie?

Utilitaristé¹²¹ hodnotí kvalitu jednání podle jeho následku, nikoli podle úmyslu, se kterým je činěno. Kantisté oproti tomu hodnotí kvalitu jednání jedině podle úmyslu. Podle názoru utilitaristů se dobrý úmysl může ve výsledku lišit od skutečného účinku jednání („chtěl jsem lhaním učinit lidi šťastnými, ale nepovedlo se to“). Naopak kantista za dobrý úmysl považuje nelhat, což je úmysl nezmařitelný, nastávající zároveň s následkem jednání („chtěl jsem být upřímný a nebylo nic, co by mi v tom mohlo zabránit“).

¹¹⁹ Viz THOMPSON, Mel. *Přehled etiky*. Praha: Portál. 2004. ISBN: 80-7178-806-6. s. 114

¹²⁰ Srov. ISENBERG, Arnold. *Deontology and the Ethics of Lying*. Philosophy and Phenomenological Research dostupné z: 1964, 24(4) [cit. 2023-04-16]. ISSN 00318205. Dostupné dostupné z: doi:10.2307/2104756

¹²¹ POPKIN, Richard H., Avrum STROLL. *Filozofie pro každého*. Praha: Ivo Železný. 2000. ISBN: 80-240-0257-4. s. 54 – tento zdroj si protiřečí, když v prvním odstavci stránky tvrdí, že dle principu užitečnosti „jednání je správné podle toho, jak dalece **se snaží přinést co největší štěstí co nejvíce lidem**“, ale níže v témže odstavci deklaruje, že „základním stanoviskem je, že správnost nebo nesprávnost určitého jednání určují jeho **důsledky, nikoli motivy, které k tomuto jednání vedly**“.

8.1.1 Utilitarismus

„Činy jsou správné podle toho, do jaké míry působí radost; špatné, když přináší opak radosti. Radostí je myšlena slast a absence bolesti.“¹²²

„Utilitarismus je směr ve filozofii a etice, kdy užitek a prospěch (lat. utilitas) je kritériem mravnosti a základem jednání – principem je tudíž hédonismus: jediným štěstím je dosahování slasti, rozkoše (řec. hédoné).“¹²³

Zakladatelem utilitarismu neboli konsekvencialismu je Jeremy Bentham, který za cíl morálního (správného) jednání považoval dosažení blaha (štěstí) pro co největší počet lidí. Předchůdci utilitarismu jsou Thomas Hobbes a David Hume, kteří prosazovali prospěch a užitečnost. Dalším utilitaristou je John Stuart Mill.¹²⁴

Utilitarismus hledá objektivní zásadu, podle které by bylo možno určit, zdali je jednání správné či špatné, tzv. princip užitečnosti. Jádrem této filozofie je důraz na účinek jednání, nikoliv na jeho motiv. Tato morální teorie měla v praxi vliv na vnímání rozdílu mezi špatným jednáním a špatným člověkem. V současné společnosti se utilitaristické principy projevují jako zásada rovnosti lidí (slast jednoho se rovná slasti druhého) nebo významu většiny čili demokracie (hodnotí se účinek jednání na většinu lidí).¹²⁵

„Bentham například předpokládá, že při kalkulaci množství štěstí a neštěstí, které jednání přináší, platí každý jedinec za stejnou jednotku štěstí. Vezmeme tedy počet lidí, jimž jednání přineslo štěstí, a počet těch, jimž přineslo neštěstí, a podle toho pak budeme s to určit, zda jednání přináší převahu štěstí nad neštěstím.“¹²⁶ Jeremy Bentham sestavil tzv. hédonický kalkul pro určení, kolik štěstí různá jednání

¹²² Srov. MILL, John Stuart – dostupné z: <https://www.azquotes.com/quote/199311?ref=utilitarianism> [cit 2023-12-29]

¹²³ OLŠOVSKÝ, Jiří. *Slovník filozofických pojmů současnosti*. Praha: Vyšehrad. 2018. ISBN 978-80-7601-001-7. s. 437

¹²⁴ Tamtéž

¹²⁵ POPKIN, Richard H., Avrum STROLL. *Filozofie pro každého*. Praha: Ivo Železný. 2000. ISBN: 80-240-0257-4. s. 54

¹²⁶ Tamtéž s. 55

přinesou.¹²⁷ Kalkul bral v úvahu sedm atributů štěstí, a to intenzitu, trvání, jistotu, vzdálenost (v budoucnosti), úrodnost (plození dalšího štěstí), čistotu (přítomnost bolesti) a rozsah (počet subjektů).¹²⁸

Kritika

Utilitarismus v důsledku neřeší, jak máme posoudit jednání, které přineslo štěstí a neštěstí stejnému počtu lidí. Takové jednání by dle této teorie bylo morálně neutrální (alespoň do chvíle, než bychom se nedozvěděli o další duši, jejíž štěstí jednáním bylo ovlivněno).

Utilitarismus (pakliže bychom jej skutečně považovali za pravidlo hodné dodržování) je postaven na domněnce, že člověk dokáže předem dohlédnout všechny následky činu, a podle jejich součtu pak určit jeho moralitu. Tím utilitarista naznačuje, že lze chápat svět v celé jeho složitosti. Jelikož je však člověk tvor omylný a předem neví, jaké následky může jeho jednání mít, je tato maxima v praxi při promýšlení svého budoucího jednání nepoužitelná.¹²⁹ Relevantní je až tehdy, jsou-li známé výsledky jednání. Kritika takového přístupu je pak nasnadě – „po válce je každý generál“. Ale i v momentu, kdy by již byly známé veškeré účinky jednání (což nenastává nikdy¹³⁰), nelze vždy jednoznačně říci, který účinek je dobrý, a který je špatný (stejně jako se občas nemůžeme rozhodnout, zdali chceme jednu věc, anebo jinou). A dokážeme-li

¹²⁷ „Jeremy Bentham šel dokonce tak daleko, že vypracoval detailně metodu takovýchto kalkulací, kterou nazval **hedonickým kalkulem**“ – tamtéž s. 54

¹²⁸ Srov. DIMMOCK, Mark, a Andrew FISHER. „*Telling Lies.*“ Ethics for A-Level. 1. vyd. Open Book Publishers. 2017. s. 209–217. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/j.ctt1wc7r6j.17>. [cit. 2023-04-16]

¹²⁹ POPKIN, Richard H., Avrum STROLL. *Filozofie pro každého*. Praha: Ivo Železný. 2000. ISBN: 80-240-0257-4. s. 56

¹³⁰ „Námítku, již jsme právě uvedli, utilitaristé obvykle vyvracejí tvrzením, že dobré nebo špatné jednání je možno s vysokým stupněm pravděpodobnosti určit, aniž bychom museli čekat na konečné důsledky. Tedy, člověk by měl konat to, co bude mít nejpravděpodobněji – podle teorie pravděpodobnosti – a dlouhodobě žádoucí důsledky.“ Tamtéž s. 56

„Následky každého činu tvoří řetězec, který se neomezeně táhne do budoucnosti. Vždy existuje možnost, že pozitivní důsledek činu může mít nakonec negativní následky.“ - THOMPSON, Mel. *Přehled etiky*. Praha: Portál. 2004. ISBN: 80-7178-806-6. s. 101

se přece rozhodnout, nemusí naše vnímání účinku korespondovat s vnímáním ostatních lidí, kteří námi kladně vnímaný účinek vnímají jako záporný.

Utilitarismus posuzuje moralitu jednání na základě toho, jestli je jednání užitečné. To je ale jedna a tatáž otázka; co je morální, je i užitečné. Říci o činu, že je morální, protože je užitečný, je podobné jako říci, že Země se točí, protože rotuje.

K dobru lze utilitarismu přičíst skutečnost, že nerezignuje na funkci vlastního morálního soudu v otázce hodnocení morality jednání. Dobrý utilitarista se vždy neúnavně snaží spočítat veškeré účinky svého zamýšleného jednání, což by byla práce navýsost šlechetná, jen kdyby nebyla naivní. Nadto člověk má tendenci ve svém úsilí polevovat. A to je prostor pro ďábla v každém z nás, aby nás přiměl své lhaní vnímat jako užitečné, a tedy dobré, byť existuje nekonečná řada jeho přehlížených zlých účinků.

8.1.2 Deontologismus

„Ale lež je lež, a je sama o sobě vnitřně zlá, ať už je řečena s dobrými nebo špatnými úmysly.”¹³¹

„Ve světě, ba ani vůbec mimo něj, nelze myslet nic jako možné, co by se bez omezení mohlo považovat za dobré, mimo dobrou vůli.”¹³²

Deontologismus je směrem zabývajícím se normativní etikou, tj. etikou, která pátrá po tom, co by mělo být. Oproti tomu stojí deskriptivní etika, popisující stávající morální pravidla společnosti.¹³³ Podstatou kantismu jakožto filozofického směru, který si nezadá s deontologismem, je rozlišení morálního a nemorálního jednání

¹³¹ Srov. KANT, Immanuel – dostupné z: <https://www.azquotes.com/quote/199311?ref=utilitarianism> – [cit. 2023-12-29]

¹³² POPKIN, Richard H., Avrum STROLL. *Filozofie pro každého*. Praha: Ivo Železný. 2000. ISBN: 80-240-0257-4. s. 60 – citace z KANT, I.: *Základy metafyziky mravů*. Praha. 1990. s. 57

¹³³ THOMPSON, Mel. *Přehled etiky*. Praha: Portál. 2004. ISBN: 80-7178-806-6. s. 11-12

posouzením, je-li jednání motivováno povinností¹³⁴, anebo naopak náklonností (chutí). Morálně hodnotitelné jednání z náklonnosti anebo z povinnosti je přitom možné pouze tehdy, pokud se jedná o svobodné jednání, tedy o jednání, které není ničím nebo nikým jiným vynucené.¹³⁵ Immanuel Kant, původce kantismu, byl přesvědčený, že morální jednání je motivováno výhradně povinností, zatímco nemorální jednání je motivováno chutí či náklonností. Je důležité odlišit jednání motivované povinností od jednání, které je s povinností pouze ve shodě, ale motivováno je náklonností. Deontologie, na rozdíl od utilitarismu, zakládá své morální hodnocení na motivaci, nikoli na důsledcích.

Immanuel Kant myslel i na případy, kdy by člověk rád jednal z povinnosti, ale neví, k čemu je povinován. Kdy svědomí mlčí, byť je tázáno. Tak vznikl Kantův kategorický imperativ¹³⁶, který nabádá: „Jednej jen podle té maximy, od níž můžeš zároveň chtít, aby se stala obecným zákonem.“ Vztažen ke klamu, kategorický imperativ říká, že lhát je nepřípustné¹³⁷, neboť kdyby se lhaní stalo obecným pravidlem a lhal by každý, komunikace, jejíž základní zásadou je upřímnost, by vůbec nebyla možná.

Dalším Kantovým citátem vyjadřujícím podstatu kategorického imperativu je věta „...jednej tak, abys používal lidství jak ve své osobě, tak i v osobě každého druhého vždy zároveň jako účel a nikdy pouze jako prostředek.“¹³⁸ Tím je míněno, že lhaní jiné osobě znamená ponižování této osoby na pouhý prostředek k dosažení vlastních účelů, což je projevem neúcty a nadřazenosti.¹³⁹ Kromě toho lhaní zbavuje adresáta jeho svobody rozhodování, svobodné vůle.

¹³⁴ Nebo také morální integritou – KRÁMSKÝ, David. *Filosofické základy psychologie morálky*. Liberec: Bor. 2015. ISBN 978-80-87607-43-5. s. 143

¹³⁵ Je patrné, že deontologismus není filozofická teorie deterministická, tedy že počítá s tím, že člověk se může svobodně rozhodnout, co bude činit.

¹³⁶ Viz THOMPSON, Mel. *Přehled etiky*. Praha: Portál. 2004. ISBN: 80-7178-806-6. s. 111

¹³⁷ Viz. tamtéž s. 110

¹³⁸ KANT, Immanuel. *Základy metafyziky mravů*. Praha: Svoboda, 1976. ISBN 735092182. s. 75, Viz THOMPSON, Mel. *Přehled etiky*. Praha: Portál. 2004. ISBN: 80-7178-806-6. s. 110-111

¹³⁹ POPKIN, Richard H., Avrum STROLL. *Filozofie pro každého*. Praha: Ivo Železný. 2000. ISBN: 80-240-0257-4. s. 57-63

Kant oproti kategorickému imperativu staví imperativ hypotetický. Příkladem hypotetického imperativu je uvědomění, že nemám lhát, abych nepoškodil svou čest. Kategorický imperativ však káže nelhat, ani kdyby to na čest lháře nemělo sebemenší vliv.¹⁴⁰

Immanuel Kant bezesporu byl zapálený pro svou filozofii a uměl své nadšení předat. Nešetřil závažností slov, když tvrdil, že jednáním podle kategorického imperativu člověk přijímá Svobodu, Boha a Nesmrtelnost.¹⁴¹

Kritika

Deontolog si nečiní ambice na morální hodnocení ostatních lidí, jelikož chápe, že moralita jednání spočívá v dobré vůli jednajícího¹⁴², a ta může být jen těžko spolehlivě viditelná pro kohokoliv jiného než pouze pro jejího majitele. Dobrá vůle je to, „co je motivem mravního jednání, které není ani nařízeno, ani není příslibem odměny, ani není samo o sobě příjemné”.¹⁴³ Deontologie oproti utilitarismu také nemá naivní ambici popsat důsledky veškerého jednání, namísto toho se spoléhá na intuici podpořenou rozumem a vírou v to, co je dobré. Ve vzájemné diskusi však Immanuel Kant měl tendenci argumentovat utilitaristicky.¹⁴⁴

¹⁴⁰ KANT, Immanuel. *Základy metafyziky mravů*. Praha: Svoboda, 1976. ISBN 735092182. s. 93

¹⁴¹ THOMPSON, Mel. *Přehled etiky*. Praha: Portál. 2004. ISBN: 80-7178-806-6. s. 109

¹⁴² „Dobrá vůle není dobrá tím, co způsobuje nebo vykonává, není dobrá pro svou způsobilost uskutečnit předem vytčený záměr, nýbrž pouze a jedině pro chtění, tzn. o sobě, a je-li zkoumána sama o sobě, je jí zapotřebí bez jakéhokoli srovnávání hodnotit daleko víc než vše, co by se mohlo kdykoli uskutečnit skrze ni ve prospěch nějaké náklonnosti, ba chceme-li, sumy všech náklonností. Jestliže se zároveň této vůli nějakou obzvláštní nepřízní osudu nebo díky skoupé výbavě macešské přírody nedostalo vůbec moci prosadit svůj záměr a jestliže i přes veškeré úsilí se jí nepodařilo nic vykonat a zbyla pouze dobrá vůle (nikoli ovšem jen v podobě zbožného přání, ale s vynaložením všech prostředků, které se nacházejí v naší moci), pak by přesto zářila sama o sobě jako klenot, jako něco, co má svou plnou hodnotu samo v sobě. Užitečnost či neplodnost nemohou této hodnotě ani nic přidat, ani nic ubrat...” POPKIN, Richard H., Avrum STROLL. *Filozofie pro každého*. Praha: Ivo Železný. 2000. ISBN: 80-240-0257-4 s. 60) – citace z KANT, I.: *Základy metafyziky mravů*. Praha. 1990. s. 58

¹⁴³ THOMPSON, Mel. *Přehled etiky*. Praha: Portál. 2004. ISBN: 80-7178-806-6. s. 108

¹⁴⁴ POPKIN, Richard H., Avrum STROLL. *Filozofie pro každého*. Praha: Ivo Železný. 2000. ISBN: 80-240-0257-4 s. 60), citace z Kant, I.: *Základy metafyziky mravů*. Praha 1990, s. 66 - „Otázka např. budu: smím něco slíbit, jestliže jsem v tísní, s úmyslem, že tento slib nedodržím? Snadno zde

Za nesporně silnou stránku kantismu lze považovat skutečnost, že oproti utilitarismu vykazuje snahu najít a zobecnit zásady morálního chování, což je lidská tendence stará snad jako lidský rozum sám.

S odporem se Kantův přístup setkal na základě několika námitek. Jednou z nich je, že Kant nedůsledně argumentoval při obhajobě kategorického imperativu, když na jednu stranu tvrdil, že morální jednání je odvislé čistě a pouze od jeho motivace, ale na druhou stranu své úvahy dovedl tak daleko, že předpokládal negativní *následky* např. u lhaní.¹⁴⁵ Tento přesah do argumentace téměř utilitaristické lze považovat za Kantovo přiblížení se opačně argumentujícímu táboru, anebo přinejmenším za omyl, kterého se sebelepší filozof nedokáže vyvarovat. Za sebe mohu Kantovi vytknout naopak to, že jeho filozofie působí poněkud stroze a ve své honbě za umístěním povinnosti a motivace do centra zájmu morálky postrádá zamyšlení nad prospěšnými následky pravdomluvnosti.

Dále je možné namítat Kantův racionalismus, důraz na vědomí a rozum člověka při opomíjení vlivů citů¹⁴⁶, anebo Kantovo odmítání morální zkoušky svých zásad formou posouzení, zdali jejich dodržování nakonec vede ke štěstí. Kant považoval morální principy za nepodmíněné, jejich stanovení nevázal na tehdy běžné morální zkoušky. Byl o nich přesvědčen díky výchově již od svého dětství a později pouze argumentoval, aby své přesvědčení obhájil.¹⁴⁷

rozdílím, že otázka může mít dvojí význam: zda učinit klamný slib je prozíravé, či zda je to ve shodě s povinností. To první se bezpochyby stává častěji. Nahlížím sice dobře, že nestačí, abych se takovým způsobem vykroutil z přítomné svíce, nýbrž že musím dobře zvážit, zda mi dodatečně nevzniknou z této lži mnohem větší nesnáze než ty, kterých se nyní zbavuji, a protože nelze při vší domnělé vychytralosti předvídat snadno následky, zda se jednou ztracená důvěra nemůže stát pro mne mnohem větším zlem než to, kterému se nyní pokouším vyhnout, a zda bych tedy nejednal chytřeji, kdybych se ve svém jednání řídil obecnou maximou a navykl si nic neslibovat, leda snad s úmyslem, že slib dodržím. Ale záhy se mi zde stává jasným, že taková maxima má přece jen za základ pováživost následků. Je přece docela něco jiného být pravdomluvným z povinnosti než z obavy před nepříznivými následky..."

¹⁴⁵ POPKIN, Richard H., Avrum STROLL. *Filozofie pro každého*. Praha: Ivo Železný. 2000. ISBN: 80-240-0257-4. s. 65 - citace z KANT, I.: *Základy metafyziky mravů*. Praha. 1990. s. 66

¹⁴⁶ STÖRIG, Hans Joahim. *Malé dějiny filozofie*. Praha: Zvon. 1991. ISBN: 80-7113-041-9. s. 311

¹⁴⁷ MACINTYRE, Alasdair. *Ztráta ctnosti*. Praha: Oikoymenh. 2004. ISBN: 80-7298-082-3. s. 60

Další, mnohem pádnější a praktičtější námitkou, je otázka tzv. konfliktu povinností. Člověk se ve svém životě nezřídka dostane do situací, kdy je nucen na pomyslné misky vah klást nikoliv pouze povinnost proti náklonnosti, ale také dvě nebo více povinností proti sobě navzájem.

Nejproslulejším prubířským kamenem Kantovy teorie je situace útočiště, poukazující na Kantovo přílišné odtržení od reality¹⁴⁸. V situaci útočiště stojí člověk před morálním dilematem, zdali na prahu vlastního domu říci příchozímu vrahovi pravdu o příteli, který se skrývá v tomto domě a o jehož život vrah usiluje, anebo zdali zalhat a zachránit tak přítelův život. Kant má v této otázce jasno – ani vrahovi není přípustné zalhat. Hypotézuje, že kdyby majitel domu vrahovi zalhal, že přítel je venku na zahradě, a nedošlo mu, že přítel mezitím z obavy před vrahem skutečně na zahradu oknem utekl, tak vrah jej tam vzápětí najde a usmrtí. Podle Kanta v tomto případě majitel domu je morálně spoluodpovědný za smrt přítele, zatímco kdyby vrahovi nezalhal, vrah by se jal prohledávat dům a přítel by si možná zachránil život.¹⁴⁹ Anebo by si život nezachránil, ale majitel domu by na tom svůj morální podíl neměl. Situace útočiště je hypotetická a stejně tak hypoteticky lze předpokládat i další okolnosti. Například že vrah by ve skutečnosti nespoléhal na slova majitele domu a jal by se dům prohledávat, nebo že ani momentální záchrana přítele by neznamenal záchranu trvalou.

Immanuel Kant obvykle bývá mylně považován za obhájce radikální upřímnosti. Šel ale skutečně tak daleko, že by vrahovi prozradil, kde se skrývá jeho kamarád?¹⁵⁰ Netvrdil pouze, že vrahovi není správné lhát? Mezi lhaním a říkáním pravdy přeci existuje mnoho různých odstínů komunikace, např. odvedení pozornosti, upřímné (a pro vraha jistě pochopitelné) odmítnutí spolupráce anebo přesvědčení vraha

¹⁴⁸ THOMPSON, Mel. *Přehled etiky*. Praha: Portál, 2004. ISBN: 80-7178-806-6. s. 116

¹⁴⁹ HEIDBRINK, Horst. *Psychologie morálního vývoje*. Praha: Portál, 1997. ISBN 80-7178-154-1. s. 18

¹⁵⁰ MYNAŘÍKOVÁ, Lenka. *Psychologie lži*. Praha: Grada, 2015. ISBN 9788024754727. s. 23

POPKIN, Richard H., Avrum STROLL. *Filozofie pro každého*. Praha: Ivo Železný, 2000. ISBN: 80-240-0257-4. s. 65

HEIDBRINK, Horst. *Psychologie morálního vývoje*. Praha: Portál, 1997. ISBN 80-7178-154-1. s. 17

o tom, že vraždit nechce. V takový moment však přichází na řadu odvaha a víra v dobro ve vrahovi.

I Kant se údajně ocitl v situaci, kdy se podle mého názoru rozhodl dát falešný slib. V roce 1794, krátce před smrtí krále Fridricha Viléma II., byl vyzván jeho cenzory, aby se zdržel jakéhokoli dalšího znehodnocování a zkruslování křesťanství. Kant jim dal pečlivě formulovaný slib, znějící: „*Jako věrný poddaný Vašeho Veličenstva v budoucnu zcela upustím od veškerých veřejných přednášek či vydávání knih týkajících se náboženství.*” Tím chtěl vytvořit v cenzorech přesvědčení, že už nikdy nebude vykonávat zmíněnou činnost. Svědomí přitom chránil svým vlastním výkladem slibu, a to že se zdrží vykonávání činnosti pouze „jako věrný poddaný Jeho Veličenstva”, věda, že Jeho Veličenstvo brzy zemře, a slib tak fakticky přestane mít efekt.¹⁵¹ Podle výkladu Alasdaira MacIntyry bylo toto Kantovo jednání sice úmyslným klamáním, ale nikoli lží, neboť neřekl nic než pravdu.¹⁵² Pravda v komunikaci čili upřímnost však naplněna nebyla, neboť ta vyžaduje, aby byl přítomen úmysl předat druhému vlastní přesvědčení.

Immanuel Kant tudíž nebyl člověkem, který by vrahovi řekl, kde se nachází jeho přítel. Mnohem pravděpodobněji by spíše přišel s důmyslnou odpovědí, kterou by sám chápal jinak nežli vrah, a ochránil by tak své svědomí za současného oklamání vraha. Pro někoho je to možná zklamáním, jiný díky tomu na Kanta začne nahlížet více jako na duchapřítomného člověka nežli na radikálního fanatika pravdy.

Obdobnou hypotetickou situací je extrémní smyšlený případ, kdy odpůrce pravdomluvnosti fyzicky mučí zarytého zastánce pravdy nebo jeho rodinu a jako podmínku ukončení útrap požaduje, aby zastánce pravdy v dopise zalhal adresátovi o naprosto banální, bezvýznamné skutečnosti. Mělo by v takovém případě smysl, aby zastánce pravdy ze svých zásad neslevil a aby dál snášel mučivé útrapy? Bylo

¹⁵¹ SANDEL, Michael. *Spravedlnost: co je správné dělat*. Praha: Karolinum. 2015. ISBN: 978-80-246-3065-6. s. 145

¹⁵² Srov. MACINTYRE, Alasdair. *Truthfulness, Lies, and Moral Philosophers: What Can We Learn from Mill and Kant?* 1994. Dostupné z: https://tannerlectures.utah.edu/_resources/documents/a-to-z/m/macintyre_1994.pdf [cit. 2024-02-26] s. 31

by to vůbec v jeho moci? Patrně by se vůbec nejednalo o svobodnou volbu (která je předpokladem morálního jednání), ale o jednání z donucení, jak je uvedeno ve druhém odstavci této kapitoly. Potom však vyvstává otázka determinismu a indeterminismu, naznačená již v úvodu této diplomové práce. Máme vůbec nějakou svobodnou vůli? Míra osobní svobody je zřejmě odrazem toho, nakolik se cítíme být donucováni okolnostmi a nakolik se řídíme povinnostmi, jež nám káže naše svědomí.

Problém s připuštěním možnosti obhajitelného lhaní z donucení je ten, že z výše uvedené extrémní situace lze malými krůčky dospět k obhajování zprvu možná nepochybně nemorálního lhaní, kterého se dopouští například provinilý člověk dotazovaný, zdali to byl on, kdo rozbil sklenici. I v tak triviálním případě přichází v úvahu obhajoba, že byl dotazem donucen lhát, neboť se příliš obával následků svého přiznání.

Nelítostnou kritiku deontologismu po jeho příkladném rozboru¹⁵³ pronáší Erazim Kohák, když tvrdí, že „*Snad jen jedním si můžeme být jistí: každý, kdo už pravdu nehledá, jen něco prohlašuje a prosazuje, se mýlí.*”¹⁵⁴

8.2 Milosrdné lži

„*Když chceš pomoci lidem, řekneš jim pravdu. Když chceš pomoci sobě, řekneš jim, co chtějí slyšet.*”¹⁵⁵

Připusťme, že byť by všechny lži byly špatné, některé jsou méně škodlivé než jiné. Za ty nejméně škodlivé, a mnohdy dokonce prospěšné, jsou považovány milosrdné

¹⁵³ KOHÁK, Erazim. *Svoboda, svědomí, soužití*. Praha: Sociologické nakladatelství. 2002. ISBN: 80-86429-35-0. s. 159-177

¹⁵⁴ Tamtéž s. 172

¹⁵⁵ Srov. SOWELL, Thomas – dostupné z: <https://www.azquotes.com/quote/425718?ref=truth> [cit. 2023-12-25]

neboli sociální lži.¹⁵⁶ Podle psycholožky Lenky Mynaříkové za takovými lžemi stojí dobrý úmysl, touha ochránit někoho jiného, potěšit jej a podobně. Jako příklad uvádí pochválení nového účesu kamarádce, i když se nám ve skutečnosti nelíbí, či pochválení hostitelovy večeře, která nám nechutnala. Nejsem studovaný psycholog, ale za takovými lžemi nespátřuji dobrý úmysl, ale jiné pohnutky, jako je obava z konfliktu nebo obava ze ztráty přítele. Oporu nacházím u amerických filozofů Jordana Petersona a Sama Harrise,

V čem se s paní Mynaříkovou shodnu (ačkoli mě to netěší), je, že lži, které označuje za sociální, většina lidí ani jako lži nevnímá, nýbrž je považuje za formu zdvořilostního chování.¹⁵⁷ Já sám se do této většiny neřadím a jsem přesvědčený, že tzv. sociální lži jsou ve skutečnosti sociálně škodlivými akty. V šesté kapitole uvedený příklad Ihaní Popelkou, která na sebe vzala vinu pro ochranu slabšího, je jedním takovým aktem. Z krátkodobého hlediska se její lež může jevit jako žádoucí, ale z dlouhodobého hlediska nikoliv. Když se snažíme ochránit slabšího před někým zlým tím, že zlému člověku zalžeme, rezignujeme na onoho zlého člověka a na víru v dobro v něm a v jeho nápravu, nehledě na to, že jej (budiž, možná zaslouženě) připravujeme o svobodu.

Tzv. milosrdné lži lze zařadit do repertoáru utilitarismu. Jsou typickým příkladem jednání, při kterém se lhoucí osoba domnívá, že druhé osobě prospěje, pokud ji oklame. *Pia fraus medica*, latinsky „zbožná lékařská lež“ byla do 60. let 20. století typem milosrdné lži považovaným za oficiální strategii při léčbě zhoubných nemocí bez naděje na uzdravení. Dnes je již patrná tendence lékařské praxe upřímnosti vůči pacientům, neboť podle psychologických průzkumů pacient milosrdné lži beztak vycítí.¹⁵⁸

¹⁵⁶ MYNAŘÍKOVÁ, Lenka. *Psychologie lži*. Praha: Grada, 2015. ISBN 9788024754727. s. 17

¹⁵⁷ Tamtéž s. 18

¹⁵⁸ HARTL, Pavel, Helena HARTLOVÁ. *Velký psychologický slovník*. Praha: Portál. 2010. ISBN: 978-80-7367-686-5. s. 286, 555

Mezi nejběžnější milosrdné lži patří ty o přijatých darech („líbí se mi“ – že to půjde snadno vyhodit?), o jídle („bylo to vynikající“ – svou nechutností?) nebo o vzhledu („ten nový účes ti opravdu sluší“ – jen velmi málo?). Opět, v danou chvíli se může zdát, že milosrdná lež druhého člověka jediné potěší a nikomu neuškodí. Negativní následky však existují a stojí za to se jim upřímností vyhnout. Nechceme přeci, abychom dostali více podobných dárků či jídel anebo aby milovaná osoba setrvala v péči kadeřníka, která jí neprospívá. Je dobré být upřímný, ale citlivý. Lze taktně ocenit fakt, že nás někdo krásný obdaroval nebo pozval na večeři, i bez přehánění o jeho účesu, samotném daru nebo jídle.¹⁵⁹

8.3 Je morální klamat?

„Kdo vydatně klamal, slovem i činem, žije v pekle – právě teď.“¹⁶⁰

Pravidlo láskyplného jednání zní „Chovej se k ostatním tak, jak chceš, aby se chovali oni k tobě.“ Každý prahne po pravdě a po lásce, a to i ten, kdo tato dvě slova ztrácuje (a že takových je v naší zemi dostatek¹⁶¹). Člověk přející si být oklamán (za předpokladu, že by takový člověk mohl existovat) by byl neoklamatelný už proto, že by nebyl stavu uvěřit čemukoliv.

Již bylo zmíněno v kapitole o pravdě i o omylu, že v sebemenším omylu se vždy nacházíme, ač se nám někdo snaží sdělit pravdu sebevíce. Že sebeupřímnějším sdělením předáme posluchači vždy informaci, která není absolutně shodná s naší představou, tudíž vždy v komunikaci klameme. Logicky vyplývá, že jediný způsob, jak nikoho neoklamat, je nic nesdělovat. Nekomunikovat (nic nesdělovat) však jistě není správná cesta.

¹⁵⁹ BOUKALOVÁ, Hedvika. *Jak jsme se vlastně naučili lhát?* Dostupné z: <https://psychologie.cz/jak-jsume-se-vlastne-naucili-lhat/> [cit. 10. 3. 2024]

¹⁶⁰ PETERSON, Jordan. *12 pravidel pro život: protilátka proti chaosu*. Praha: Argo, 2019. ISBN: 978-80-257-2792-8. s. 242

¹⁶¹ viz ALVAROVÁ, Alexandra. *Průmysl lži*. Praha: Triton, 2019. ISBN 978-80-7553-682-2. s. 88-89

Přestože klamání není dobré, nelze se mu vyhnout. Může probíhat mimovolně, bez svobodné volby člověka (úmyslný klam již není klamem, ale lží). O tom, zdali je klamání morální, nebo nikoliv, se tudíž nelze bavit. Je neutrální. Druhem klamání je však lhaní, a to je aktem vždy volným, veskrze podrobitelným etickým úvahám.

8.4 Je morální lhát?

„Není-li to příkaz povinnosti, nečiň to; není-li to pravda, neříkej to! Neboť tvá vůle má být zcela ve tvé moci.”¹⁶²

„Bolest nutí i nevinného ke lhaní.”¹⁶³

Jak už bylo napsáno dříve, nikoliv. Každý to tuší, každý se to v dětství učil. Lhaní je úmyslným zneužitím důvěry a usilováním o něčí omyl. Mýlit se je nežádoucí, proto i lhát je špatné. Může se stát, že si přejeme něco nevědět, ale nestává se, že bychom si přáli být zmýlení. Analogicky, mít tajemství nemusí být nutně zlé, protože to znamená toliko usilovat o něčí nevědomost. A to je něco, co náš protějšek může ne-li vítat, pak alespoň respektovat. Avšak lhaní, jakožto usilování o omyl, je jednání, které obelhávaný nikdy tolerovat nebude. Je to způsob komunikace, který jde proti jejímu smyslu. *„Kdykoli je možné lhát, člověk musí nejprve hledat pravdivé alternativy.”¹⁶⁴*

Deskriptivní odpověď pozitivistické psychologie zní: *„V současné společnosti je zvykem lhaní ospravedlňovat.”* Již ze skutečnosti, že lhaní ospravedlňujeme, je patrné, že lhaní je v jádru špatné. Mělo by snad smysl ospravedlňovat dobré chování? Existují případy, kdy je většinově přijímáno lhaní jako žádoucí, například

¹⁶² AURELIUS, Marcus. *Hovory k sobě*. Praha: Svoboda. 1969. ISBN:25-063-69. s.157

¹⁶³ Srov. SYRUS, Publilius – dostupné z: <https://www.azquotes.com/quote/671245?ref=lying> [cit. 2023-12-27]

¹⁶⁴ Srov. BOK, Sissela. *Lying: Moral choice in public and private life*. New York: Vintage books, 1999. ISBN 0375705287. s. 31

používání policejního agenta anebo předstíraného převodu k vyšetřování zvláště závažného zločinu. Není to však pouhé vyhánění čerta ďáblem?

Lhaním se pokoušíme přimět obelhávaného, aby se nevědomě podřídil naší vůli, což by neudělal, kdyby znal pravdu.¹⁶⁵ Tím upíráme obelhávanému možnost praktického užití svého rozumu, jeho svobodu v rozhodování a jeho příležitost svévolného obrácení se na cestu dobra. V důsledku toho inklinujeme k neúctě k lidem.¹⁶⁶

Uvažme reálnou situaci, kdy syn lže svému silně dementnímu otci o tom, že otcova manželka je naživu, ale že ji z různých důvodů nemůže teď vidět. Důvodem v tomto případě je otcova demence a jeho opakující se nové prožívání překvapení a smutku ze smrti své ženy.¹⁶⁷ Zdálo by se, že šetření otcových citů milosrdnou lží je jediným morálně nezávadným jednáním v takové situaci. Otázka ale zní, zdali lhaním syn neobírá nemocného otce o poslední lásku, kterou mohl v životě zažít.

Nejlepším ukazatelem morality jakéhokoli našeho jednání je posouzení, jestli by nám vadilo, kdyby o tomto jednání věděl kdokoli, třeba celý svět. Pakliže se rozhodnu nikomu nelhat, dávám příležitost tomuto ukazateli ožít, neboť když nelžu, ostatní se skutečně mohou dozvídat pravdu o mém jednání a smýšlení a dávat mi zpětnou vazbu. Světová náboženství, jakožto etické kodexy společností, zavrhuji lhaní. Některé dnešní zákony bohužel lhaní podporují. Existuje ještě jiná hodnota, kterou všechna náboženství shodně podporují? Láska. České motto „Pravda a Láska vítězí“ vypichuje to zásadní z moudrosti celého lidstva. Lhaní si lze vždy racionálně odůvodnit. Odmítnout lhaní a ctít tak pravdu však vyžaduje více než rozum, a to víru a lásku.

¹⁶⁵ Srov. ALI, Shahrar. *Why Shouldn't I Lie? Ten Preliminaries*. Ethical Record. 2011. Dostupné z: <https://philarchive.org/rec/ALIWSI>, [cit. 2023-04-16] s. 3

¹⁶⁶ Srov. KUPFER, Joseph. *The Moral Presumption against Lying*. The Review of Metaphysics, vol. 36, no. 1, 1982, pp. 103–26. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/20127795>. [cit. 2023-04-16]. s. 103

¹⁶⁷ *Lžu tátovi s těžkou demencí, že máma ještě žije. Je to pro něj lepší, trápil se, říká moderátor Zbořil*. Dostupné z: https://www.irozhlas.cz/zivotni-styl/spolecnost/az-kviz-ales-zboril-demence-rodina-pochlap-se_2307221718_kac [cit. 2024-02-20]

Jak vyplývá i z Augustinovy teorie a hierarchie lží, žádná lež není ospravedlnitelná, nicméně některé jsou snáze omluvitelné než jiné¹⁶⁸. Mezi těmi nejsnáze omluvitelnými jsou nepochybně lži pod tlakem okolností, kdy člověk například volí mezi upřímností a jinou hodnotou, kupříkladu zdravím či životem. Vzpomeňme extrémní příklad lhaní pod tlakem mučení z kapitoly o kritice deontologismu. Lhaní je natolik zlé, nakolik je svobodné. Když je lhaní absolutně nesvobodným, už není lhaním, ale klamem. Lhát, tedy úmyslně a svobodně klamat, není nikdy správné.¹⁶⁹

8.5 Ani o Ježíškovi?

Ani o Ježíškovi.

¹⁶⁸ Srov. BOK, Sissela. *Lying: Moral choice in public and private life*. New York: Vintage books, 1999. ISBN 0375705287. s. 33-34

srov. AUGUSTINE. *On Lying*. Buffalo, NY: Christian Literature Publishing Co. 1887. Dostupné z: <https://www.logicmuseum.com/authors/augustine/demendacio/demendacio.htm> [cit. 2024-03-07] bod 25

¹⁶⁹ BRUGGER, Walter. *Filozofický slovník*. Praha: Naše vojsko. 1994. ISBN: 80-206-0409-X s. 219 - „Lež je vědomě nepravdivá výpověď, která má zpravidla za následek oklamání bližního. Všechny formy lži (lež ze žertu, z nouze a škodolibá lež) jsou zásadně a bez výjimky nedovolené, protože ve společenství směřují proti důvěře a víře a protože nelze přesně stanovit, kdy je možno připustit rozumné výjimky. Pokrytectví či předstírání neexistujícího smýšlení jsou rovnocenné se lží. Zavrženíhodná je také čistě vnitřní výhrada (*reservatio stricte mentalis*), při níž podle slovního znění nepravdivá výpověď se omezuje na pravdivý smysl, aniž by to však pro toho druhého bylo podle vnějšku jakkoli poznatelné. Naproti tomu dvojsmyslná řeč neboli dvojznačnost (*ekvivokace*) ještě není lží, neboť podle známého užití jazyka může obsahovat jak pravdivý, tak nepravdivý smysl. Totéž platí o neúplné vnitřní výhradě čili *reservatio late mentalis*, u níž sice pravý význam podle užití jazyka nelze vytušit, ale podle zvl. okolností okamžiku ano. V obou formách je vyslovena pravda, i když zastřené. Bezprostředním důsledkem je, že posluchač je ponechán v nejistotě. Tyto formy sice nesmějí být užívány podle libosti, neboť by to mělo podobné důsledky jako lež sama, ale smějí se užívat při ochraně oprávněných tajemství, obzvláště, pokud by bylo pouhým mlčením či odmítnutím otázky tajemství ohroženo. Proto také lež není žádný přirozeně daný a nutný prostředek k zachování nezbytných tajemství a Grotiovo i jiných pokusné rozlišování mezi lží (= neoprávněným lhaním) a *falsifiquium* (= oprávněným lhaním) je v rozporu s ctností pravdomluvnosti.”

8.6 Je vždy správné říkat pravdu?

„Mluvíti stříbro, avšak nikoliv mlčeti, ale býti taktní zlato.“¹⁷⁰

„V okamžiku, kdy se začneme bát názoru ostatních a zdráháme se říci pravdu, která je v nás, a z pohnutek opatrnosti jsme zticha, když bychom měli promluvit, božské proudy světla a života již neproudí do našich duší.“¹⁷¹

Na tomto místě je třeba odlišit dva významy sousloví „říkat pravdu“ neboli „býti upřímný“. V užším smyslu to znamená pouze nelhat, v širším významu pak nenechávat si žádnou pravdu pro sebe a každému říkat, co si myslím (radikální upřímnost). Užší význam souvisí s dříve v této práci zodpovězenou otázkou, zdali je morální lhát. Otázka v širším významu by stejně tak mohla znít, zdali je morální zachovávat tajemství.

Důležitý rozdíl spočívá mezi upřímností a neopatrností. Říci pravdu je možné různými způsoby a je třeba zvažovat, jestli taková pravda je našemu protějšku prospěšná. Je závadné nechat někoho jednat v omylu, pokud jej máme příležitost z omylu vyvést? Je třeba rozlišovat situace, kdy mýlící se osoba o pravdu stojí, a kdy by radu či opravu naopak považovala za obtěžování.

Říkat vždy co nás napadá a nic si nenechávat pro sebe je dalším stupněm upřímnosti, který již předpokládá absenci jakéhokoli tajemství. Současný svět je tajemstvím natolik protkaný, že si v tuto chvíli vůbec neumím představit, jak by takový radikálně upřímný svět mohl vypadat. Byť se jedná o otázku snad ještě palčivější, než je moralita klamu, nechám ji na budoucím studiu svém anebo jiného badatele.

¹⁷⁰ Srov. BUTLER, Samuel – dostupné z: <https://www.azquotes.com/quote/43710?ref=tact> [cit. 2023-12-26]

¹⁷¹ Srov. STANTON, Elizabeth Cady – dostupné z: <https://www.azquotes.com/quote/281256?ref=truth> [cit. 2023-12-25]

9 Závěr

„Každá lež je jed; neexistují žádné neškodné lži. Jedině pravda je bezpečná. Jedině pravda mi dává útěchu – je to onen nezničitelný diamant.“¹⁷²

Za cíl práce jsem si stanovil jednoduše definovat klamání a lhaní a určit, zdali jsou tyto činnosti morální. Dovoluji si zhodnotit, že se mi tohoto cíle podařilo dosáhnout. Stěžejní definiční východiska, která jsem pojal za vlastní, jsou následující:

- Pravda je dvojitá – přesnost a upřímnost.
- Upřímnost je pokus o uvedení v přesnost.
- Přesnost je poznání ve shodě se skutečností.
- Klam je uvedení v omyl.
- Omyl je přesvědčení v rozporu se skutečností – opak přesnosti.
- Lež je pokus o klam – opak upřímnosti.

Na definiční východiska se vážou filozofické atributy pravdy, klamu a lži:

- Absolutní upřímnost je žádoucí a možná.
- Absolutní přesnost je žádoucí, ale není možná.
- Klam i omyl jsou nežádoucí a nevyhnutelné.
- Lež je nežádoucí, zbytná a vždy vázaná na tajemství.

Z toho plynou etické závěry pro člověka svobodné vůle:

- Pravda je morální.
- Klam je neutrální.
- Lež je nemorální.

Klamat znamená uvádět v omyl. Lhaní je úmyslný pokus o klamání. Rozdíl spočívá v úmyslu. Klamání je nevyhnutelné, avšak není dobré. Lhaní je vždy špatné a jeho

¹⁷² Srov. TOLSTOJ, Lev Nikolajevič – dostupné z: <https://www.azquotes.com/quote/358581?ref=lying> [cit. 2023-12-27]

odmítáním člověk prokazuje a utužuje svůj charakter a důvěryhodnost. Ačkoli při komunikaci nelze neklamat, snaha vyvarovat se klamu je na místě, stejně jako má smysl hledat objektivní pravdu, i když je nepoznatelná. Stejně tak je nepoznatelná lež. Jedině sám u sebe mohu bezpečně poznat, že jsem lhal. To, že zalhal jiný člověk, nemohu nikdy s jistotou říci. Mohu se o tom pouze s vysokou pravděpodobností domnívat. Nikdy však nevím, jestli domnělý lhář o sdělované informaci ve skutečnosti nebyl sám přesvědčen.

Lhaní je samo o sobě škodlivé v každé své podobě. Nelze hovořit o neškodných lžích, neboť sebemenší škoda jako následek lhaní vždy hrozí a nutně nastává. Pakliže považujeme poznání skutečného stavu věcí za žádoucí, pak každý omyl (jako následek lhaní) je logicky nežádoucí, škodlivý.

Říci někomu pravdu znamená věřit, že onen člověk je dobrý, hodný upřímného jednání a schopný morálního úsudku. Nejvyšším cílem lidské společnosti a každého jedince je konání dobra, jakkoliv abstraktní se tento cíl může jevit. Konat dobro lze nejrůznějšími způsoby, avšak žádný není bezvýjimečně použitelný za všech situací. Žádný, až na říkání pravdy.

Jak bylo v této práci nastíněno, morálnítu jednání nelze určit, aniž bychom jej vztáhli k určitému hodnotovému systému společnosti nebo jedince. Společnost je složena z jednotlivců s odlišnými morálními hierarchiemi. Přesto by lidé měli vést (a vedou) diskusi o tom, co je správné, a co je špatné, a snažit se najít alespoň základní morální konsensus. Jedině tehdy, když společnost sdílí představu o tom, co je dobré, mohou být všichni její jedinci šťastní.

Rád bych tímto dílem i svým životem přispěl ke všeobecnému přesvědčení, že lhát je špatné. Cítím, že pokud budu důsledně jednat v souladu s tímto přesvědčením, mohu pozitivně ovlivnit svět. Zároveň vnímám, že pravda (mnohdy nepopulárně spojována s láskou) má tu krásnou povahu, že si cestu do lidských srdcí nalézá sama o sobě. Že dokud bude světem zmítat chaos a zmatek pramenící z nedbalosti pravdy, lidé nebudou spokojeni a budou nuceni pravdu a lásku hledat. Současný

právní systém (odrážející systém morálních hodnot) dle mého názoru nereflektuje hodnotu pravdy dostatečně, když za některých okolností umožňuje, nebo dokonce nabádá ke lhaní, a naznačuje tak, že lhaní může být užitečné. V tomto ohledu se ztotožňuji s názory sv. Augustina, Immanuela Kanta, Jordana Petersona či Sama Harrise, že lhaní je za všech okolností špatné. Lhát je nemorální i proto, že protistrana nemůže vědět, na čem je. Jediný, kdo může zabránit lhaní, je sám lhář. Chrabrý člověk se zdrží lhaní i v situacích, kdy je ke lhaní zdánlivě fatálně nucen. Nicméně většina lidí se rodí z nedbalosti morality, kdy je plně v moci lháře se těchto lidí zdržet. Filozofická diskuse o moralitě lhaní se namnoze odehrává nad hypotetickými krizovými situacemi, které možná mnohé myslitele od přesvědčení o bezvýhradné amoralitě lhaní odradí. Skutečnost je však taková, že ke lhaní dochází především v situacích triviálních, a právě tam je na místě se zamyslet. Právě odtud by měla začít pozitivní změna. Malými krůčky k velkým výsledkům.

*„V dokonalém světě bychom implicitně věřili ostatním, důvěřujíc, že lidé, které potkáme, budou upřímní a důvěryhodní. Ale my v dokonalém světě nežijeme, a tak musíme uplatňovat standard bdělosti k odražení klamavých pokusů našich protivníků.”*¹⁷³ Být ostražitý je v pořádku a žádoucí, ale také vyčerpávající. Chceme-li se přiblížit zmíněnému dokonalému světu, kde nikdo nelže, musíme udělat více než jen podezírat ostatní. Je zapotřebí víra, že naše upřímnost má potenciál šířit se a měnit svět k lepšímu, jít příkladem.

Zkoumáním etiky se zpravidla snažíme dobrat zásad, podle kterých by bylo možno se řídit za všech okolností, a tím si ušetřit práci s neustálým morálním hodnocením svého, ale i cizího jednání. Skutečný rozdíl mezi utilitarismem a deontologismem jako dvěma směry, které se historicky věnovaly otázce morality klamu, spočívá v tom, že utilitarista nevěří v existenci takového zjednodušujícího principu. Deontolog naopak podléhá líbivé představě, že existuje pravidlo, jehož

¹⁷³ Srov. MITNICK, Kevin. *The Art of Deception*. Dostupné z: https://repo.zenk-security.com/Magazine%20E-book/Kevin_Mitnick_-_The_Art_of_Deception.pdf. [cit. 2024-03-08] s. 31

bezvýjimečné dodržování vždy vede ke všeobecnému dobru (to je ostatně důvod, proč na světě existuje množství komplexních právních řádů). Osobně se domnívám, že jestli takový dobrý morální princip skutečně existuje (a já věřím, že ano), je jím právě zásada nelhat. Vždyť *pravidlo* a *pravda* sdílí kořen slova.

Rád bych na závěr zopakoval odpověď na stěžejní otázku této diplomové práce, zdali je správné lhát:

Lhaní není nikdy správné a je natolik zlé, nakolik je svobodné.

10 Použitá literatura

Monografie

- ALVAROVÁ, Alexandra. *Průmysl lži*. Praha: Triton, 2019. ISBN 978-80-7553-682-2.
- AURELIUS, Marcus. *Hovory k sobě*. Praha: Svoboda. 1969. ISBN:25-063-69.
- *Bible: překlad 21. století*. Praha: Biblion, 2009. ISBN 978-80-87282-00-7.
- BLANTON, Brad. *Radikální upřímnost*. Praha: Maitrea. 2016. ISBN: 978-80-7500-207-5.
- BOK, Sissela. *Lying: Moral choice in public and private life*. New York: Vintage books, 1999. ISBN 0375705287.
- BOK, Sissela. *Secrets: Concealment and Revelation*. Oxford: Oxford University Press. 1986. ISBN: 0-19-286072-0.
- BRUGGER, Walter. *Filozofický slovník*. Praha: Naše vojsko. 1994. ISBN: 80-206-0409-X.
- HARTL, Pavel, Helena HARTLOVÁ. *Velký psychologický slovník*. Praha: Portál. 2010. ISBN: 978-80-7367-686-5.
- HEIDBRINK, Horst. *Psychologie morálního vývoje*. Praha: Portál, 1997. ISBN 80-7178-154-1.
- IBRAHIM, Raymond. *Takíja: Pravda, lež a přetvářka v arabsko-islámské společnosti*. Pstruží: Lukáš Lhoťan. 2022. ISBN: 978-80-88352-10-5.
- KANT, Immanuel. *Základy metafyziky mravů*. Praha: Svoboda, 1976. ISBN 735092182.
- KOHÁK, Erazim. *Svoboda, svědomí, soužití*. Praha: Sociologické nakladatelství. 2002. ISBN: 80-86429-35-0.
- KRÁMSKÝ, David. *Filosofické základy psychologie morálky*. Liberec: Bor, 2015. ISBN 978-80-87607-43-5.

- MACINTYRE, Alasdair. *Ztráta ctnosti*. Praha: Oikoymenh. 2004. ISBN: 80-7298-082-3.
- MYNAŘÍKOVÁ, Lenka. *Psychologie lži*. Praha: Grada, 2015. ISBN 9788024754727.
- NEFF, Vladimír. *Filozofický slovník pro samouky neboli Antigorgias*. Praha: Mladá fronta / Kdo je kdo. 1993. ISBN: 80-204-0383-3.
- OLŠOVSKÝ, Jiří. *Slovník filozofických pojmů současnosti*. Praha: Vyšehrad. 2018. ISBN 978-80-7601-001-7.
- PETERSON, Jordan. *12 pravidel pro život: protilátka proti chaosu*. Praha: Argo. 2019. ISBN: 978-80-257-2792-8.
- POPKIN, Richard H., Avrum STROLL. *Filozofie pro každého*. Praha: Ivo Železný. 2000. ISBN: 80-240-0257-4.
- SANDEL, Michael. *Spravedlnost: co je správné dělat*. Praha: Karolinum. 2015. ISBN: 978-80-246-3065-6.
- SOBEK, Tomáš a kol. *Právní etika*. Praha: Leges. 2019. ISBN: 978-80-7502-333.
- STÖRIG, Hans Joachim. *Malé dějiny filozofie*. Praha: Zvon. 1991. ISBN: 80-7113-041-9.
- THOMPSON, Mel. *Přehled etiky*. Praha: Portál. 2004. ISBN: 80-7178-806-6.
- VYBÍRAL, Zbyněk. *Lži, polopravdy a pravda v lidské komunikaci*. Vyd. 2. Praha: Portál, 2008. 175 s. ISBN 978-80-7367-429-8.
- VÝROST, Jozef, a kol. *Sociální psychologie*. Praha: Grada. 2019. ISBN: 978-80-247-5775-9.
- ZIMBARDO, Philip. *Luciferův efekt: Jak se z dobrých lidí stávají lidé zlí*. Praha: Academia, 2014. ISBN 978-80-200-2346-9.

Publicistické články

- *Lžeme všichni*. 100+1 ZZ, roč. 37, č. 9 (2000), s. 2-4

Internetové zdroje

- ALI, Shahrar . *Why Shouldn't I Lie?* Ten Preliminaries. *Ethical Record*. 2011. 116 (10):6-10. Dostupné z: <https://philarchive.org/rec/ALIWSI> [cit. 2023-04-16]
- *Anger Management*. Dostupné z: <https://www.helpguide.org/articles/relationships-communication/anger-management.htm> [cit. 2024-03-08]
- AUGUSTINE. *On Lying*. Buffalo, NY: Christian Literature Publishing Co., 1887. Dostupné z: <https://www.logicmuseum.com/authors/augustine/demendacio/demendacio.htm> [cit. 2024-03-07]
- *AZQuotes*. Dostupné z: <https://www.azquotes.com/>
- BERSTLER, Sam. *What's the Good of Language? On the Moral Distinction between Lying and Misleading*. Dostupné z <https://www.journals.uchicago.edu/doi/abs/10.1086/704341> [cit. 2024-03-09]
- BOUKALOVÁ, Hedvika. *Jak jsme se vlastně naučili lhát?* Dostupné z: <https://psychologie.cz/jak-jsme-se-vlastne-naucili-lhat/> [cit. 10. 3. 2024]
- BOYNTON, Marcella H., et al. "Exploring the Ethics and Psychological Impact of Deception in Psychological Research." *IRB: Ethics & Human Research*, vol. 35, no. 2, 2013, pp. 7–13. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/41806156> [cit. 2023-04-16]
- CARSON, Thomas L. "The Definition of Lying." *Noûs*, vol. 40, no. 2, 2006, pp. 284–306. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/3506133> [cit. 2023-04-16]
- *Correspondence theory of truth*. Dostupné z: https://en.wikipedia.org/wiki/Correspondence_theory_of_truth [cit. 2023-11-28]
- *Deflationary theory of truth*. Dostupné z: https://en.m.wikipedia.org/wiki/deflationary_theory_of_truth – původní zdroj
FREGE, G., 1918. „Thought”, in his *Logical Investigations*. Oxford: Blackwell. 1977 [cit. 2024-03-09]

- DIMMOCK, Mark, Andrew FISHER. "Telling Lies." *Ethics for A-Level*, 1. vyd., Open Book Publishers. 2017. s. 209–217. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/j.ctt1wc7r6j.17> [cit. 2023-04-16]
- HARRIS, Sam. Lying. Dostupné z: <https://www.csus.edu/indiv/m/merlinos/pdf/lying.pdf> [cit. 2024-03-12]
- ISENBERG, Arnold. *Deontology and the Ethics of Lying*. *Philosophy and Phenomenological Research*. 1964, 24(4) ISSN 00318205. Dostupné z: doi:10.2307/2104756 [cit. 2023-04-16]
- KUPFER, Joseph. *The Moral Presumption against Lying*. *The Review of Metaphysics*. vol. 36, no. 1, 1982, pp. 103–126. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/20127795> [cit. 2023-04-16]
- LEWIS, Michael. "The Origins of Lying and Deception in Everyday Life." *American Scientist*, vol. 103, no. 2, 2015, pp. 128–135. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/43707795> [cit. 2023-04-16]
- *Lying and truth telling*. Dostupné z: https://www.bbc.co.uk/ethics/lying/lying_1.shtml [cit 2024-03-09]
- *Lžu tátovi s těžkou demencí, že máma ještě žije. Je to pro něj lepší, trápil se, říká moderátor Zbořil*. Dostupné z: https://www.irozhlas.cz/zivotni-styl/spolecnost/az-kviz-ales-zboril-demence-rodina-pochlap-se_2307221718_kac [cit. 2024-02-20]
- MACINTYRE, Alasdair. *Truthfulness, Lies, and Moral Philosophers: What Can We Learn from Mill and Kant?* 1994. Dostupné z: https://tannerlectures.utah.edu/_resources/documents/a-to-z/m/macintyre_1994.pdf [cit. 2024-02-26]
- MAHON, James Edwin, "The Definition of Lying and Deception", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Dostupné z: <https://plato.stanford.edu/entries/lying-definition/> [cit. 2023-04-16]

- MITNICK, Kevin. *The Art of Deception*. Dostupné z: https://repo.zenk-security.com/Magazine%20E-book/Kevin_Mitnick_-_The_Art_of_Deception.pdf [cit. 2024-03-09]
- TOMEČEK, Marek. *Je lež vždycky špatná?* Vol 2 No 2. 2010. Dostupné z: <https://doi.org/10.26806/fd.v2i2.9> [cit. 2024-03-02]
- *Truth*. Dostupné z: https://en.wikipedia.org/wiki/Truth#Major_theories - původní zdroj EZORSKY, Gertrude. *Encyclopedia of Philosophy*, Vol. 6: Performative Theory of Truth, p. 88. Macmillan. 1969 [cit. 2023-12-25]
- WILLIAMS, Bernard. *Truth and Truthfulness*. ISBN: 9780691117911. Přehled. Dostupné z: <https://press.princeton.edu/books/paperback/9780691117911/truth-and-truthfulness> [cit. 2024-03-01]
- WILLIAMS, Thomas. *Lying, Deception, and the Virtue of Truthfulness*. Faith and Philosophy. 2000, 17(2), s. 242-248. ISSN 0739-7046. Dostupné z: [doi:10.5840/faithphil200017212](https://doi.org/10.5840/faithphil200017212) [cit. 2023-04-16]